

ชุมทางการค้า กับการสร้าง/ สลายเส้นแบ่งพรมแดน: มานุษยวิทยาปริทัศน์ Trading at Crossroad and the De/Re-territorialization of Borders: An Anthropological Review

จักรกริช สังขมณี

Jakkrit Sangkhamanee

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้พิจารณางานวิชาการว่าด้วยการค้าข้ามแดนเพื่อทำความเข้าใจว่าการศึกษาชุมทางการค้าชายแดนนั้นสามารถที่จะให้ภาพของการสร้างและสลายพรมเส้นแบ่งพรมแดนได้อย่างไร 'เส้นพรมแดน' ที่บทความนี้ยกมาพิจารณามีสองลักษณะด้วยกัน คือ เส้นพรมแดนทางเศรษฐกิจที่มักขีดแบ่งระหว่างการค้าในและนอกระบบออกจากกัน และเส้นพรมแดนทางการเมืองของความเป็นรัฐชาติและภูมิรัฐศาสตร์อื่นๆ ที่มักขีดแบ่งท้องถิ่น รัฐชาติ ภูมิภาค และปรากฏการณ์ในระดับโลกอย่างเคร่งครัดตายตัวจนเกินไป ในการทำความเข้าใจการสร้าง/สลายเส้นพรมแดนดังกล่าว บทความนี้สำรวจงานการศึกษาทางมานุษยวิทยาว่าด้วยปฏิบัติการทางการค้าข้ามแดนผ่านทางช่องทางที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการค้าข้ามแดนในฐานะที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นท้องถิ่น รัฐชาติ ตลอดจนการเกิดขึ้นของภูมิภาคทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนรูปแบบการค้าข้ามแดน นอกจากประเด็นข้อถกเถียงในการศึกษาการค้าข้ามแดนข้างต้นแล้ว งานชิ้นนี้ยังสำรวจงานที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้ามแดนในแถบอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

พร้อมทั้งเปิดประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้ามแดนที่ยังคงรอการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

คำสำคัญ: การค้าข้ามแดน, การสร้าง/สลายเส้นแบ่งพื้นที่, มานุษยวิทยา, อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

Abstract

This article examines several academic works that are related to cross-border trade issues. The purpose of this article is to understand how trading space can generate anthropological perspectives with specific reference to re/de-territorialization issues. Through a literature review of authoritative works in cross-border trade, this article tackles on two main debates concerning the process of re/de-territorialization: 1) the demarcation between formal and informal forms of trading practices and 2) the intricate relationships between locality, nation-state, the emergence of economic region and the transformation of trading practices at international borders. Besides tracing these two debates, this article examines some of the seminal works on cross-border trade in the Mekong region. Toward the end, it raises some issues of border trade which warrant further investigation in understanding re/de-territorialization at the borders.

Keywords: Cross-border Trade, Re/De-territorialization, Anthropological Approach, Greater Mekong Subregion

บทนำ

การค้าชายข้ามพรมแดนเป็นหนึ่งในบรรดากิจกรรมทางสังคมหลาย ๆ อย่างที่แม้ว่าอุดมการณ์ชาติและนโยบายของรัฐจากส่วนกลางจะมีส่วนและมีความพยายามในการเข้าไปกำหนดควบคุมอยู่เสมอแต่ก็มีอาจควบคุมจัดการได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในทางกลับกัน ความเป็นชายแดนกลับมีอิทธิพลในการกำหนดลักษณะทางวัฒนธรรมในการดำเนินกิจกรรมการค้าชายดังกล่าวให้มีรูปแบบที่แตกต่างจากบริบทพื้นที่อื่น ๆ ในอาณาบริเวณของรัฐชาติอีกด้วย เราอาจกล่าวได้ว่า กิจกรรมการค้าที่พรมแดนและข้ามแดนมีความพิเศษที่เอื้ออำนวยต่อการสถาปนาความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ๆ, การยกย่ายถ่ายเททางอำนาจผ่านทางการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจ, การเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้คน, การสร้างสมทัศนคติต่อตนเอง ผู้อื่น และความเป็นชาติในรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิม การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ เหล่านี้ เป็นผลมาจากการเดินทาง การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงที่หลากหลาย และการต่อสู้ต่อรองกับการกำหนดรูปแบบกติกาในการใช้พื้นที่พรมแดนที่กำหนดโดยหน่วยงานที่เป็นทางการไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐในท้องถิ่น หน่วยงานส่วนกลาง และหน่วยงานที่ควบคุมจัดการพรมแดนที่มีอำนาจเหนือหรือข้ามรัฐ เช่น องค์กระดัดภูมิภาค เป็นต้น ประเด็นทางสังคมที่ได้กล่าวมานี้ได้มีการนำเสนอผ่านการศึกษากิจกรรมการค้าข้ามพรมแดนในช่วงหลังมานี้ จากการสำรวจงานหลายชิ้นดังที่จะได้นำเสนอต่อไป เราจะพบว่าประเด็นหรือกรอบการมองทางสังคมดังกล่าวนั้นชี้ให้เห็นว่าการขีดเส้นแบ่งปริณทลทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เคร่งครัดตายตัวนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เมื่อเราพิจารณาชุมชนทางการค้าชายแดนในฐานะพื้นที่ปฏิสัมพันธ์แบบหนึ่ง การศึกษาทางมานุษยวิทยาในพื้นที่ดังกล่าวนั้นสะท้อนว่าความลักลั่นเลื่อนไหลต่างหากที่เป็นธรรมชาติของการค้าชายแดน เส้นแบ่งที่ถูกขีดคั่นขึ้นมานั้นก็เพียงทำหน้าที่ในการเป็น

หมุดหมายเพื่อให้ก้าวข้ามไป หาใช่เพื่อกีดกันหรือแบ่งแยกผู้คนหรือความสัมพันธ์ทางสังคมการค้าออกจากกันแต่อย่างใด

บทความชิ้นนี้พิจารณางานวิชาการว่าด้วยการค้าข้ามแดนที่ถูกนำเสนอมาก่อนหน้านี้เพื่อทำความเข้าใจว่าการศึกษาชุมทางการค้าชายแดนนั้นสามารถที่จะให้ภาพของการสร้างและสลายพรมเส้นแบ่งพรมแดนได้อย่างไร ‘เส้นพรมแดน’ ที่บทความนี้ยกมาพิจารณามีสองลักษณะด้วยกัน คือ เส้นพรมแดนทางเศรษฐกิจที่มักขีดแบ่งระหว่างการค้าในและนอกระบบออกจากกัน และเส้นพรมแดนทางการเมืองของความเป็นรัฐชาติและภูมิรัฐศาสตร์อื่นๆ ที่มักขีดแบ่งท้องถิ่น รัฐชาติ ภูมิภาค และปรากฏการณ์ในระดับโลกอย่างเคร่งครัดตายตัวจนเกินไป ในการทำความเข้าใจการสร้าง/สลายเส้นพรมแดนดังกล่าว บทความนี้สำรวจงานการศึกษาทางมานุษยวิทยาว่าด้วยปฏิบัติการทางการค้าข้ามแดนผ่านทางช่องทางที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการค้าข้ามแดนในฐานะที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นท้องถิ่น รัฐชาติ ตลอดจนการเกิดขึ้นของภูมิภาคทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนรูปแบบการค้าข้ามแดน ในตอนท้ายของบทความ เราจะสำรวจงานที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้ามแดนในแถบอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง และตบท้ายด้วยการเปิดประเด็นเกี่ยวกับการค้าข้ามแดนที่ยังคงรอการศึกษาเพิ่มเติม

การค้าข้ามแดนกับเศรษฐกิจในและนอกระบบ

งานศึกษาเชิงมานุษยวิทยาว่าด้วยการค้าข้ามแดนส่วนใหญ่ มักจะมุ่งความสนใจไปที่ปฏิบัติการทางการค้าที่เรียกว่าเป็น “การค้านอกระบบ” เป็นหลัก ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว คำว่า “นอกระบบ” นั้นอาจเป็นคำตัวแทนกว้างๆ ซึ่งหมายรวมถึงคำที่มีการใช้ในภาษาอังกฤษมากมาย และถูกนำมาใช้ขยายเพื่อบ่งชี้ให้เห็นถึงปฏิบัติการทางการค้าหลากหลายรูปแบบด้วยกัน คำที่เรามักจะพบได้บ่อย เช่น Illegal, Illicit, Informal, Unofficial, Semi-Legal, Un-Recorded, Parallel, Petty, Dark, Black, Shadow, Subversive, Arbitrage,

Clandestine, Contraband, Smuggling หรือแม้แต่คำที่เราไม่ค่อยได้พบการใช้บ่อยนัก เช่น Unorthodox Economic Activity (Niger-Thomas 2001) หรือ Second Economy (MacGaffey 1987) เป็นต้น คำเหล่านี้อาจมีความหมายหรือนัยยะของการใช้ที่แตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น อาจจะชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมการทางเศรษฐกิจที่หลบเลี่ยงช่องทางทางกฎหมายที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยรัฐหรือหน่วยงานควบคุมการค้าข้ามแดน, การค้าที่หลบเลี่ยงภาษี, การขนถ่ายสินค้าผิดกฎหมาย, หรือการกระทำใด ๆ ที่ต้องการปิดบังอำพรางจากการตรวจสอบจากหน่วยงานรัฐ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ความเหมือนหรือแตกต่างของคำต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ก็ล้วนแล้วแต่ชี้ให้เห็นถึงความไม่เป็นทางการ และสะท้อนถึงความหลากหลายและซับซ้อนของความเป็น “นอกระบบ” ในเรื่องของการค้าข้ามแดนได้เป็นอย่างดี ก่อนที่เราจะลงไปอภิปรายในรายละเอียดของงานเชิงมานุษยวิทยาว่าด้วยเศรษฐกิจนอกระบบ มีข้อตระหนักสำคัญอันหนึ่งที่จะขอนำมาเปิดประเด็นไว้ก่อน ณ ที่นี้ นั่นคือว่า สำหรับพ่อค้าแม่ขายที่ประกอบกิจการการค้าทางไกล ที่เชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนในวงกว้างมาแต่ดั้งเดิมนั้น การเกิดขึ้นของพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ที่ชัดเจน/ผ่ากลางพื้นที่ทางสังคมและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจดังกล่าว ได้ทำหน้าที่ในการเปลี่ยนหรือให้นิยามใหม่ กับการดำรงอยู่ของวิถีปฏิบัติทางการค้าแบบเดิมที่เราอาจเคยเรียกว่าเป็น “การค้าขาย” (Trading) ระยะไกลหรือระหว่างชุมชน ซึ่งมีอยู่ก่อนหน้าแล้ว ให้กลายเป็นสิ่งใหม่ที่ถูกขนานนามว่าเป็น “การลักลอบ” (Smuggling) ข้ามแดนขึ้นมาได้ (Solomon 1970) หรือจะพูดอีกแบบหนึ่งก็คือว่าสิ่งที่เรียกว่า “การลักลอบ” คำขายขนส่งสินค้าข้ามแดนนั้น จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากปราศจากสิ่งที่เรานิยามมันขึ้นมาว่าเป็น “เส้นเขตแดน” ของรัฐชาติเสียก่อน (Donnan and Wilson 1999, และ Megoran, Raballand, and Bouyjou 2005) จากความเข้าใจประเด็นพื้นฐานดังกล่าวนี้เอง ที่เราจะพบว่ากรอบทางวิชาการในการมองรูปแบบการค้าจะเปลี่ยนแปลงไปทันที เมื่อเรานำเอากรอบการเมืองรัฐชาติมาเป็นหน่วยของการวิเคราะห์รูปแบบการค้าที่มีมาแต่ดั้งเดิม

ไม่ว่าจะเป็นการค้าระหว่างชุมชนท้องถิ่นแคบ ๆ หรือการมองการค้าขายระยะไกลก็ตาม ในกรณีดังกล่าวนี้ มุมมองทางการเมืองและภูมิรัฐศาสตร์อาจพอใจที่จะพิจารณาพฤติกรรมการค้าดังกล่าวว่าเป็น “การลักลอบ” ข้ามพรมแดน เป็นการปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับการฝ่าฝืนอำนาจรัฐ แต่ทว่า นักมานุษยวิทยาที่ศึกษาความสัมพันธ์ของผู้คนที่ชายแดนอาจมิได้มองเช่นนั้น เพราะใช้กรอบการศึกษาที่ไม่ได้จำกัดหรือตั้งอยู่บนหน่วยทางการเมืองของชาติแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่สนใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของรูปแบบและเส้นทางการค้าที่มีมาก่อนแล้ว หรือสนใจเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ไม่ยึดติดกับเส้นแดนหรือหน่วยอำนาจของความเป็นรัฐแต่อย่างใด

การศึกษาเศรษฐกิจการค้าชายแดนนอกระบบนั้นมีหลายรูปแบบด้วยกัน ตัวอย่างเช่น Donnan และ Wilson (1999) เลือกที่จะมองรูปแบบทางการค้านอกระบบว่าเป็น Subversive Economy แบบหนึ่ง คำว่า “Subversive” นี้ บ่งชี้ถึงนัยยะของการเป็นภัยคุกคาม หรือเป็นพลังต่อรองต่อสถาบันที่เป็นทางการในการควบคุมเศรษฐกิจชายแดน โดยการทำให้ความสามารถในการควบคุมปริมาณทางการเมืองและระบอบเศรษฐกิจของหน่วยงานเหล่านั้นลดถอยลงไป มากกว่าที่จะเป็นการโค่นล้มอำนาจทางเศรษฐกิจเดิมของรัฐอย่างถอนรากถอนโคน อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการบางส่วนที่เห็นต่างออกไป (Megoran, Rabaland, and Bouyjou 2005) และมองว่าการใช้คำว่า “Subversive” มาอธิบายกิจกรรมการค้าข้ามแดนนอกระบบนั้น แฝงไว้ซึ่งความเข้าใจที่ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ และเป็นการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ระหว่างหน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่รัฐฝ่ายหนึ่ง กับอีกฝ่าย ซึ่งก็คือผู้ทำการค้านอกระบบนั่นเอง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วกิจกรรมการค้านอกระบบใดๆ มักจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่เราจะเห็นการ “สมรู้ ร่วมคิด” หรือการต่อรองตกลงเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อนระหว่างทั้งสองฝ่าย และนี่เองทำให้การแบ่งแยกว่าอำนาจรัฐนั้นดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเฉพาะแต่ในระบบ และผู้ค้าขายท้องถิ่นมักจะดำเนินกิจกรรมนอกระบบ หรือการมองการค้านอกระบบในรูปแบบ

ที่สวนทางกับเศรษฐกิจที่เป็นทางการ (The reverse of formal sector) นั้นเป็นข้อเสนอที่ไม่ถูกต้องนัก ในความเป็นจริงแล้ว เราอาจจะกล่าวไปได้ถึงว่า กิจกรรมการค้าบนกระดานหรือการขนส่งลักลอบข้ามแดนนั้น จะเกิดขึ้นและดำเนินต่อมาเป็นเวลายาวนานไม่ได้เลย หากขาดอำนาจและการปฏิบัติการร่วมกันของทั้งสองฝ่าย ดังที่ได้กล่าวมา (Nugent 2002) ยิ่งไปกว่านั้น การใช้คำว่า “ลักลอบ” มาอธิบายการปฏิบัติการทางเศรษฐกิจนั้น ก็อาจจะขัดกับหรือไม่สามารถที่จะอธิบายมุมมองของคนท้องถิ่นต่อรูปแบบการเคลื่อนย้ายสินค้าข้ามแดนได้อย่างครอบคลุมนัก นั้นเพราะว่าสำหรับผู้คนที่ทำการค้าขายแบบ “ลักลอบ” ข้ามแดนนั้น แม้ว่าพวกเขาจะตระหนักถึง “ความผิดกฎหมาย” ของกิจกรรม หรือ “ความไม่ถูกต้อง” ของการปฏิบัติการดังกล่าว แต่ในเวลาเดียวกัน พวกเขาเหล่านั้นก็ต่างตระหนักดีถึงความไม่โปร่งใสในการใช้อำนาจรัฐของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่นว่า การจ่ายภาษีหรือการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมที่ “ถูกต้องตามกฎหมาย” ใดๆ ก็อาจไม่ได้หมายถึงว่าจะเป็นเงินที่เก็บเข้ารัฐเสมอไป หากแต่ไปตกอยู่ในกระเป๋าของเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานโดยมิชอบอยู่ดี (Flynn 1997) หรือในอีกแง่หนึ่ง เราอาจจะพบว่า ผู้คนที่ทำการค้าขายแบบลักลอบนั้นไม่ได้ยึดติดหรือพะวักพะวนกับความผิดกฎหมายมากนัก หากแต่พวกเขาเหล่านั้น ต่างให้ความสำคัญกับรายได้อันจะเกิดจากกิจกรรมดังกล่าวมากกว่า นั่นคือว่า หากใคร่ครวญจากมุมมองของผู้ทำการค้าแล้ว การพิจารณาการปฏิบัติกิจกรรมการค้าลักลอบในเชิงทางการเมืองหรือในทางโครงสร้างกฎหมายรัฐนั้น อาจจะเป็นมุมมองหรือข้อตระหนักที่เป็นรอง เมื่อเทียบกับการคิดคำนวณในเรื่องส่วนได้ส่วนเสียในเชิงเศรษฐกิจ (Niger-Thomas 2001) ในสถานการณ์นี้เองที่เราพบว่าความ “ถูกต้องตามกฎหมาย” และ “ความไม่ถูกต้อง” นั้นกลายเป็นเรื่องสัมพันธ์ไปในที่สุด (Flynn 1997) และทำให้เราไม่อาจนิยาม “การลักลอบ” ค้าขาย หรือ มองเศรษฐกิจบนกระดานด้วยสายตาเชิงประณาม หรือมุ่งความสนใจไปยังกลุ่มผู้ค้าขายข้ามแดนท้องถิ่นแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่สนใจปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่รัฐด้วยได้

งานที่ชื่อว่า Women and the Arts of Smuggling (Niger-Thomas 2001) เป็นงานชิ้นหนึ่งที่ضم่มมองจากสตรีศึกษา มาทำความเข้าใจประเด็นทางสังคมของการค้าคนกระบับ งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าการมองการค้าคนกระบับในแง่ลบแต่เพียงอย่างเดียวนั้นเป็นมุมมองที่แคบ และละเลยการพิจารณาจากมุมมองของผู้ที่เป็นตัวแสดงชายขอบ ซึ่งในที่นี้ก็คือผู้หญิงนั่นเอง งานการศึกษาชิ้นนี้ศึกษาปฏิบัติการการค้าแบบลักลอบของแม่ค้าชาวแคเมอรูน ที่ทำการขนส่งน้ำมันเชื้อเพลิงข้ามแดนจากประเทศไนจีเรียทั้งบนพรมแดนแผ่นดิน แม่น้ำ และหาทรายตามเว้งชายทะเลของอ่าวกินี โดยการทำควมเข้าใจประวัติชีวิต (Life story) ของแม่ค้าตั้งแต่การเข้าสู่ระบบการค้า ไปจนถึงการศึกษากลเม็ดเด็ดพรายที่แม่ค้าลักลอบข้ามแดนนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรม งานชิ้นนี้จึงเป็นงานที่ให้ภาพอย่างละเอียด ที่มากกว่าแค่การศึกษาการค้าข้ามแดนในเชิงโครงสร้างแต่เพียงอย่างเดียว Niger-Thomas ต้องการที่จะแสดงให้เห็นว่า การมองการค้าคนกระบับแต่เพียงในแง่ลบนั้น เป็นเพียงการมองที่ตื้นเขินที่มาจากมุมมองในเชิงการเก็บภาษีซึ่งเป็นรายได้ของรัฐแต่เพียงด้านเดียว ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว แทนที่จะพิจารณารูปแบบการค้าดังกล่าวในแง่ที่อิงกับระบบที่เป็นทางการอยู่ตลอดเวลา หากเราเอากิจกรรมการค้าคนกระบับข้ามแดนนี้มาเป็นตัวตั้งในการศึกษา เราจะพบว่าปฏิบัติการเศรษฐกิจนอกระบบดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นกับปัจเจกชนและกลุ่มสังคมโดยเฉพาะของคนที่อยู่ชายขอบด้วยเช่นกัน จากกรณีศึกษาดังกล่าว แม่ค้าที่ทำการค้าชายลักลอบนั้นเป็นตัวแสดงหนึ่งที่สามารถฉวยใช้โอกาสที่พื้นที่พรมแดนมีให้ในช่วงเวลาของการเกิดและหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 1990 เพื่อประคับประคองเศรษฐกิจท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้ Niger-Thomas ชี้ว่าการค้าคนกระบับนั้นนำมาซึ่งรายได้ให้กับแม่ค้าชาวแคเมอรูนอย่างเป็นกอบเป็นกำ ในช่วงเวลาที่ผู้ที่ยึดกับระบบเศรษฐกิจที่เป็นทางการล้วนแล้วแต่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ รายได้จากกิจกรรมนอกระบบดังกล่าวนี้เองได้ทำหน้าที่เสมือนสิ่งหล่อเลี้ยงให้กับ

ครอบครัว ชุมชน และแม้แต่เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐเองก็จะต้องเข้ามาพึ่งพิงเงินตราจากกิจกรรมนอกกระบบดังกล่าว ผ่านทางการกู้ยืมเงิน การขอเรียกเก็บค่าสินบน หรือขอแบ่งสินค้าและน้ำมันเชื้อเพลิงที่ถูกขนส่งมาอย่างผิดกฎหมายข้ามพรมแดน เพื่อให้ตนเองสามารถยังชีพในฐานะตัวแทนอำนาจรัฐในท้องถิ่นต่อไปได้ นี่เองที่เราจะเห็นว่า การแยกข้าวขาวดำระหว่างอำนาจรัฐกับกิจกรรมนอกกฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจทำได้ เพราะในกรณีนี้เราจะเห็นว่าในความเป็นจริงแล้ว ไม่ใช่เพียงแค่อำนาจรัฐจะเป็นตัวแสดงหนึ่งเดียว ที่กำหนดหรือควบคุมกิจกรรมทั้งนอกและในระบบดังที่มักเข้าใจกันเท่านั้น หากแต่ในทางกลับกัน อำนาจที่เกิดจากกิจกรรมนอกกระบบนี้เองที่เป็นเสมือนหนึ่งตัวหล่อเลี้ยงที่ช่วยให้หน่วยงานรัฐในท้องถิ่นดำเนินอยู่ได้ท่ามกลางภาวะถดถอยของเศรษฐกิจในระบบ

สำหรับเรื่องของบทบาท และความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นชาย-หญิงงานของ Niger-Thomas ได้สะท้อนให้เห็นถึงสถานการณ์ที่แม่ค้าลักลอบข้ามแดนสามารถดำรงหรือปรับฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ และนำมาซึ่งอำนาจการต่อรองและบทบาทของความเป็นผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมชายแดนทั้งในระดับครอบครัวหรือระดับชุมชน Niger-Thomas ชี้ให้เห็นว่า สถานการณ์ถดถอยทางเศรษฐกิจและผลกระทบของการเปิดเสรีทางการค้าที่ชายแดนซึ่งเอื้อประโยชน์ให้กับนายทุนนอกพื้นที่นั้นเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้ผู้หญิงแควมเมอรูนจำนวนหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมยึดโยงอยู่กับการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ที่ชายแดนและพึ่งพิงรายได้จากสามีเป็นหลักนั้น ได้รับผลกระทบอย่างมาก และจำต้องปรับตัวอย่างรวดเร็วเพื่อให้สามารถทำมาหากินได้ วิกฤตการณ์ดังกล่าวนี้เองที่ผลักดันให้ผู้หญิงเหล่านั้นกล้าหาญมากขึ้นกับการที่ต้องออกไปเผชิญความเสี่ยง และกระตุ้นให้ผู้หญิงคิดหาหนทางในการสร้างรายได้ในแบบต่างๆ ที่หลากหลายกว่าเดิม ในขณะเดียวกันผู้ชายเองก็ต้องปรับตัวเช่นเดียวกัน เช่นในกรณีศึกษาที่ว่าผู้ชายอาจจะต้องมาประกอบกิจกรรมขายอาหารซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นอาชีพที่ผู้หญิงทำเป็นส่วนใหญ่

ท่ามกลางความยากลำบากทางเศรษฐกิจดังกล่าว เราจะพบว่า ช่องว่างทางสังคมระหว่างพื้นที่ของผู้หญิงและผู้ชายได้ลดน้อยลงไป พรมแดนของอาณาบริเวณทางสังคมที่อิงอยู่กับเพศที่เคยถูกจำกัดไว้แต่เดิมนั้นเริ่มสลายไปอย่างช้าๆ การก้าวเข้ามาทำงานและหารายได้อย่างเป็นทางการขึ้นเป็นอันของผู้หญิงในขณะนี้ ได้ทำให้หน้าที่ของความเป็นภรรยาเปลี่ยนแปลงไป เมื่อผู้หญิงต้องพึ่งพาอำนาจทางการเงินจากสามีของตนเองน้อยลง ทำให้ผู้หญิงเหล่านั้นเกิดความมั่นใจในศักยภาพของตนเองมากขึ้น บทบาทและอำนาจการตัดสินใจระหว่างชายหญิงในครอบครัวจึงเริ่มเกิดความเสมอภาคมากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแม่ค้าชายแดนดังกล่าวจะสามารถยกระดับฐานะทางสังคม และขยายพื้นที่ของการแสดงออกถึงตัวตนของตนเองมากขึ้นในระดับครอบครัวและในชุมชน แต่ในการดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามแดนนอกระบบนั้น แม่ค้าเองก็จะต้องเผชิญกับความเสี่ยงของการถูกล่วงละเมิดทางเพศจากเจ้าหน้าที่รัฐ หรือผู้ชายที่เข้ามามีส่วนร่วมในระบบการค้าอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ กรณีเช่นนี้อาจไม่ใช่เรื่องใหม่ ซึ่งเราอาจจะพบว่าในบางกรณีนั้นแม่ค้าเองก็ใช้ความสัมพันธ์เชิงบุคคลกับเพศตรงข้าม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์เฉพาะหน้าจากความสัมพันธ์ดังกล่าว (ดู Walker 1997a) หากแต่ในกรณีของแม่ค้าข้ามแดนชาวแคว้นเมอรูนนี้อาจจะมีปัจจัยพิเศษอย่างอื่นเข้ามาประกอบ และทำให้แม่ค้าเหล่านั้นดูเหมือนน่าจะ “ง่าย” เมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้ชายในการใช้ความสัมพันธ์ต่างเพศมาเป็นข้อแลกเปลี่ยนกับการอำนวยความสะดวกในการค้า Niger-Thomas ระบุว่า นอกเหนือจากการที่แม่ค้าซึ่งทำการค้าขายข้ามแดนนอกระบบจะมาจากกลุ่มคนที่ปรับตัวเพื่อต่อสู้กับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจแล้ว แต่ในความเป็นจริงก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า แม่ค้าส่วนใหญ่ที่ทำการลักลอบขนส่งสินค้าดังกล่าวนั้นแต่เดิมเคยประกอบอาชีพเป็นโสเภณีมาก่อน กลุ่มคนเหล่านี้มักจะมีความเคยชินกับรายได้ที่หามาได้อย่างรวดเร็วและเล็งเห็นว่ากิจกรรมการค้าลักลอบนี้ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่สร้างรายได้ อย่างคล่องตัวไม่แพ้กัน ที่แยกก็คือว่า ความเชื่อมโยงระหว่างอาชีพขายบริการ

เดิมกับการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบค้าขายสินค้านี้ยังคงเด่นชัดในความรับรู้ของผู้ชายที่พื้นที่ชายแดน ข้ำร้ายความยึดติดดังกล่าวยังนำมาซึ่งการเหมารวมโดยทั่วไป ว่าแม่ค้าลักลอบข้ามแดนเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เคยเป็นโสเภณีมาก่อนแทบทั้งสิ้น ทศนคติในแง่ลบและความเข้าใจที่ผิดดังกล่าว เป็นเสมือนแรงกระตุ้นให้เกิดการล่วงละเมิดต่อผู้หญิงที่ทำการค้าที่มีความรุนแรงกว่าพื้นที่อื่น ๆ และทำให้แม่ค้าลักลอบข้ามแดน ซึ่งในแง่หนึ่งพยายามอย่างแสนสาหัสที่จะสร้างความเท่าเทียมระหว่างตนและสามีที่เกิดขึ้นในครอบครัว กลับต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่เลวร้ายจากสังคมวงกว้างในการปฏิบัติการค้าในสังคมที่ผู้ชายคิดว่าตนเองเป็นใหญ่อย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงไปได้

นอกเหนือจากงานของ Niger-Thomas แล้ว งานการศึกษาบทบาทข้อจำกัดและกระบวนการปรับตัวของแม่ค้าหญิงในบอสวาน่าของ Ntseane (2004) ได้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของการดำเนินธุรกิจข้ามแดนนอกระบบของผู้หญิงอันเป็นเสมือนพื้นฐานต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคม ที่ทำให้แม่ค้าบางส่วนสามารถยกระดับฐานะและสามารถก้าวเข้าสู่การประกอบธุรกิจอื่น ๆ ในระบบที่เป็นทางการได้ เครือข่ายสังคมของแม่ค้าหญิงข้ามพรมแดนที่พัฒนาขึ้นเมื่อครั้งที่ยังดำเนินกิจกรรมการค้านอกระบบนั้น ได้ถูกนำมาผนวกเชื่อมโยงกับการดำเนินธุรกิจที่เป็นทางการ ที่แต่เดิมมักจะจำกัดอยู่ในปริมณฑลของผู้ชาย เพื่อสร้างสภาพคล่อง ลดความเสี่ยง อำนวยความสะดวกในการติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนเงินตรา ตลอดจนสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับเจ้าหน้าที่ในการเจรจากับหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการควบคุมดูแลระบบเศรษฐกิจที่เป็นทางการได้ และนี่เองที่เราจะพบว่าอำนาจและทุนทางเศรษฐกิจ รวมถึงต้นทุนทางสังคมนั้น มักจะข้ามพ้นพรมแดนของการนิยามความเป็น “นอกระบบ” หรือ “ในระบบ” อยู่เสมอ ๆ

งานที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของการค้าขายลักลอบข้ามแดนที่น่าสนใจชิ้นหนึ่ง คืองานของ Egbert (2006) ซึ่งศึกษากลุ่มการค้าข้ามแดนรายย่อย

ที่พื้นที่พรมแดนระหว่างตุรกีกับบัลแกเรียทางตะวันออกเฉียงใต้ของยุโรป กรณีสืบเสาะดังกล่าวนี้นี้ไม่เพียงแต่มีความน่าสนใจในเชิงรูปแบบการค้าขายและ ลักษณะขนสินค้าข้ามแดน ซึ่งแสดงออกมาผ่านกระบวนการของการ “สร้าง” เส้นทางท่องเที่ยวข้ามแดน โดยอาศัยผู้ประกอบการการท่องเที่ยวที่จัดตั้ง ขึ้นมาพิเศษ และการ “แปลงกาย” ของผู้ขนส่งสินค้าในลักษณะของนักท่องเที่ยว โดยสารรถประจำทางเท่านั้น (ดู Egbert 2001, และ Fish and Edwards 1989 เพิ่มเติม) แต่ทว่า งานชิ้นนี้ยังอาจจัดอยู่ในงานที่สนใจนำเอาแนวคิด สังคมศาสตร์เศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาเศรษฐกิจมา วิเคราะห์ใหม่ โดยพยายามสำรวจตรวจสอบแนวคิดที่มีการหยิบมาใช้กัน ในการศึกษากิจกรรมการค้าข้ามแดน เช่น การฝังรากทางสังคม (Social Embeddedness) ของ Polanyi (1944, 1957) แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ของ Bourdieu (1986), Coleman (1988) และ Portes (1998, 1993) และเครือข่ายทางสังคม (Social Networks) จากมุมมองและแนวคิด เศรษฐศาสตร์เชิงสถาบันแบบใหม่ (New institutional economics) ซึ่งเน้นการ ศึกษาทำความเข้าใจวิถีทางสังคมและกฎหมายที่มีส่วนในการกำหนดรูปแบบ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ Egbert เริ่มต้นด้วยการแสดงออกถึงความอึดอัด ต่องานการศึกษาการค้าข้ามแดนจำนวนไม่น้อย ที่มักตั้งอยู่บนข้อสมมติฐาน ที่ว่า ผู้ทำการค้าขายย่อมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายทางสังคมต่างๆ และ ครอบครองทุนทางสังคมที่จำเพาะเจาะจงหรือแตกต่างหลากหลายกันออกไป ซึ่งแน่นอนว่าการฝังรากหรือการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม, การสร้างและดำรงไว้ ซึ่งเครือข่ายทางสังคม, และผลต่อการเสริมสร้างทุนทางสังคม มักจะมีความ เชื่อมโยงกันอย่างไรที่จะแยกออกจากกันได้ยาก และนั่นเองที่ทำให้ดูเหมือนว่า ข้อสรุปของงานศึกษาการค้าข้ามแดนจำนวนไม่น้อย จึงออกมาในรูปแบบ ที่เป็นไปในทางเดียวกันว่า ปัจจัยทางเครือข่ายและทุนทางสังคมเป็นเสมือน คำตอบตายตัวในการคิดคำนึงถึงความสำเร็จและการล้มเหลวในการประกอบ การค้าข้ามแดน ในแง่นี้ Egbert ชี้ว่า ปัจจัยเรื่องเครือข่ายและทุนทางสังคม

นั้นอาจจะมีผลในระดับหนึ่ง และเป็นแนวทางในการอธิบายการดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามแดนได้ แต่กระนั้น ปัจจัยดังกล่าวก็อาจไม่ใช่คำตอบทั้งหมดหรือในความเป็นจริงแล้วการหยิบยกเพียงกรอบการวิเคราะห์ ผ่านแนวคิดดังกล่าวอาจจะยังไม่เพียงพอในการทำความเข้าใจ และอธิบายปรากฏการณ์การค้าที่พรมแดนอย่างครอบคลุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าที่ดำเนินไปในรูปแบบที่เป็นกิจการขนาดเล็ก กิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ และกิจกรรมผิดกฎหมายซึ่งมีความเสี่ยงสูง

ในการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของข้อควรตระหนักอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องทุนและเครือข่ายทางสังคม Egbert แบ่งช่วงของกิจกรรมการค้าข้ามแดนออกเป็นสามขั้นตอนหลักๆ ได้แก่ ขั้นตอนแรกคือ ขั้นตอนที่ผู้ค้าแสวงหาทุนที่ใช้ในการประกอบกิจการ, การเดินทางข้ามแดนไปเพื่อติดต่อซื้อขาย, และการจับจ่ายซื้อสินค้าจากต่างแดน ขั้นตอนต่อมา คือ การขนส่งสินค้าข้ามพรมแดนระหว่างประเทศกลับมายังมาตุภูมิ และสุดท้าย คือขั้นตอนของการนำสินค้าดังกล่าวนี้มาจัดจำหน่าย หรือแจกจ่ายไปยังผู้ค้าอื่นๆ ในระบบตลาด โดยที่ขั้นตอนแรกและขั้นตอนสุดท้ายนี้เอง ที่ผู้ค้ามักจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาดซึ่งส่วนใหญ่ก็คือการค้าการขาย และเป็นช่วงเวลาที่เรามักจะนำเอาแนวคิดในเรื่องของการเป็นส่วนหนึ่งหรือการพึ่งพาทางสังคมและเครือข่ายทางสังคม เข้ามาในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ส่วนแนวคิดในเรื่องทุนทางสังคมนั้น มักจะถูกนำมาเชื่อมโยงกับความพยายามของผู้ค้าในการสร้างความมั่นใจ, ลดความเสี่ยง, และประกันรายได้อันจะเกิดขึ้นจากการค้าขาย (ดูกรณีศึกษาอื่นๆ เพิ่มเติม ใน Wallace, Shmulyar, and Bedzir 1999) ในแง่ดังกล่าวนี้เอง ทุนทางสังคมมักจะถูกนำมาปรับใช้เพื่อเป็นหลักประกันจากความไม่มั่นคงแน่นอนในการประกอบกิจการ เช่นการถูกหักหลังจากคู่ค้า หรือการถูกเรียกเก็บสินบนที่มากเกินไปจากเจ้าหน้าที่ งานเหล่านี้ถึงกับออกมาเสนอว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามแดนนั้นล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมที่ฝังแน่นอยู่ในบริบทของความเป็นสังคม เครือญาติ กลุ่มเพื่อน และ

ความเป็นชาติพันธุ์ทั้งสิ้น และเสมือนว่าทุนทางสังคมนี้เอง ที่เป็นเสมือน ยานนาวาวิเศษที่รักษาหรือปิดเป่าทุกโรคภัยทางสังคมไม่ว่าจะเป็นในชุมชน บ้านเกิด หรือข้ามแดนก็ตาม (Portes 1998)

สำหรับการมองปัจจัยที่ผู้คัดเลือกพิจารณาหาหนทางในการลดความเสี่ยง อันจะมีได้จากการดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามแดนผิดกฎหมายนั้น Egbert ยอมรับว่าทุนทางสังคมมีส่วนในการช่วยกรุยทางไปสู่ความสำเร็จของผู้ค้า ข้ามแดนได้ แต่ทั้งนี้ การมองแบบดังกล่าวนี้ก็เป็นมุมมองในภาพกว้าง หรือ ในยามสถานการณ์กิจกรรมนอกระบบดำเนินไปตามภาวะปกติ แต่ทว่าในช่วงเวลา คับขันหรืออุกฉุก ที่พ่อค้าแม่ขายหรือเจ้าหน้าที่รัฐจำเป็นต้องตัดสินใจ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งลงไป หรือต้องการแสดงออกซึ่งอำนาจและทุนที่ตนเอง มีในการต่อรองนั้น ตัวแสดงเหล่านั้นย่อมต้องใช้ตรรกะการคิดอย่างแยบยล ในเชิงเศรษฐกิจเพื่อยังประโยชน์ให้กับตนเองให้มากที่สุด และในจุดนี้เอง ที่ Egbert เสนอว่ามุมมองของเศรษฐศาสตร์เชิงสถาบันแบบใหม่ อาจจะเป็น คำอธิบายที่ดีกว่าความพึงพอใจกับคำอธิบายผ่านแนวคิดทุนทางสังคม แต่เพียงอย่างเดียว ปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนในการตัดสินใจของผู้ค้าผู้ขาย เจ้าหน้าที่รัฐ รวมไปถึงกลุ่มคนอื่น ๆ ที่มีส่วนในการดำเนินกิจกรรมนอกระบบ ข้ามพรมแดนอยู่เสมอ ๆ ก็คือแนวคิดเรื่อง “สถาบัน” (Institution) ในแง่นี้ คำว่า “สถาบัน” นั้นหมายถึง การคิดคำนวณในเรื่องต้นทุนราคา, เรื่องของ ความเสี่ยง, และเรื่องของอำนาจและการแสดงออกถึงอำนาจที่ตนมี เช่น พ่อค้าแม่ขายย่อมที่จะต้องคิดคำนวณอย่างรวดเร็วและรัดกุม เมื่อต้องเผชิญหน้า กับเจ้าหน้าที่รัฐที่หาความแน่นอนในการเรียกเก็บสินบนได้โตะไม่ ได้ การคิดคำนวณเหล่านั้นย่อมไม่ได้เป็นเรื่องของทุนทางสังคมเท่านั้น และ ในบางกรณีทุนทางสังคมก็ไม่มีหรือถ้ามีก็อาจจะนำมาใช้ไม่ได้ การคำนวณ ว่าจะเสนอหรือต่อรองจำนวนเงินที่จะติดสินบนเท่าไหร่นั้น ย่อมต้องคิดไปไกล ถึงต้นทุนหรือกำไรที่จะพึงมีในการลงทุนค้าขายแต่ละครั้งด้วย หรือแม้แต่ ตัวเจ้าหน้าที่รัฐเอง ในการเรียกเก็บสินบนหรือค่าตอบแทนนอกระบบใด ๆ

ก็ไม่อาจทำได้อย่างที่ต้องการทั้งหมด เจ้าหน้าที่เหล่านั้นจะต้องคิดถึงระดับหรือปริมาณของการเรียกเก็บที่ไม่ทำให้ผู้ค้าต้องขาดทุน และต้องออกจากการค้าเงินธุรกิจนอกระบบดังกล่าวไป เพราะนั่นย่อมหมายถึงการที่เจ้าหน้าที่รัฐเองจะขาดรายได้นอกระบบด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเหล่านี้เอง ที่สะท้อนว่าการดำเนินธุรกิจหนึ่งใดนอกระบบนั้น ย่อมไม่ได้เป็นไปบนระบอบทุนทางสังคมที่มีการเสนอยกย่องแต่เพียงเท่านั้น หากแต่เป็นกิจกรรมที่ยังต้องอาศัยเหตุและผล, การคิดคำนวณ, และการวางแผนจัดการในเรื่องของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจด้วย

งานการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้ามแดนในแถบเอเชียใต้ของ Sikder (2005) เข้าไปศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและการค้านอกระบบที่ชายแดนของบังกลาเทศและอินเดีย งานชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ที่พื้นที่พรมแดนดังกล่าว มองว่ากิจกรรมการค้าข้ามแดนนอกระบบนั้น เป็นกระบวนการที่สำคัญอันหนึ่งในการที่จะนำมาซึ่งความมั่นคงในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นกิจกรรมที่สร้างงานให้กับผู้ที่ไร้งานทำในแถบนั้น ในงานของเขา Silker จำแนกกลุ่มคนที่เข้าร่วมในกิจกรรมการค้าลักลอบค้าขายสินค้าข้ามแดน (Smugglers) ออกเป็นห้ากลุ่ม ตามลักษณะของการลงทุนและลงแรง ได้แก่ (1) ผู้ขนส่งสินค้า (Carriers) ซึ่งรับจ้างใช้แรงงานในการขนถ่ายสินค้าข้ามแดนโดยใช้รูปแบบและยานพาหนะในการขนส่งแตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นเดินเท้า ปั่นจักรยาน สามล้อลาก รถไฟ หรือรถโดยสารประจำทาง (2) ผู้ลงทุนและลงแรงในการค้าขายและลักลอบขนสินค้าข้ามแดนเอง (Carrier-investors) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมรายย่อย ใช้เงินลงทุนที่จำกัด และเป็นผู้แบกภาระความเสี่ยงจากการถูกจับเอง แต่กระนั้นผลกำไรต่าง ๆ ก็ตกแก่ตนเองเพียงผู้เดียว เนื่องจากไม่ต้องจ้างแรงงานหรือแบ่งผลกำไรให้กับผู้ลงทุนอื่น (3) เป็น กลุ่มผู้ลงทุนในกิจการค้าขายผิดกฎหมาย (Investors) กลุ่มนี้จะเป็นผู้ที่ออกเงินทุนแต่ไม่ได้ขนส่งสินค้าเอง (4) กลุ่มพ่อค้าแม่ขายที่ดำเนินกิจการขายสินค้าของตนเอง (Primary traders)

หรือในบางกรณีก็ลงทุนในกิจการของคนอื่นๆ ด้วย ในการลักลอบขายหรือกระจายสินค้าข้ามแดนนั้น กลุ่มผู้ค้าเหล่านี้มักจะจัดการบริหารงานการค้าขายติดต่อ และส่งสินค้าเองทั้งหมด หรือไม่ก็อาจว่าจ้างลูกจ้างมาเป็นส่วนหนึ่งของกิจการของตน กลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงต่อการขาดทุนหรือการต้องเผชิญหน้ากับหน่วยงานควบคุมดูแลพื้นที่ชายแดนในหลายๆ กรณี สำหรับกลุ่มตัวแสดงสุดท้ายที่ Silker สำรวจพบที่พรมแดนการค้าบังคลาเทศ-อินเดีย คือ (5) กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อดำเนินการเกี่ยวข้องกับการค้าข้ามแดน ผิดกฎหมายที่ดำเนินการอย่างเป็นระบบ (Syndicates) ซึ่งส่วนใหญ่จะประกอบด้วยผู้มีอิทธิพลในวงการค้าในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นนายธนาคาร นักธุรกิจรายใหญ่ กลุ่มแก๊งค์มาจากการแลกเปลี่ยนเงินตราที่ชายแดน หรือนายทุนจากภายนอก นอกจากเงินทุนในการค้าขายข้ามพรมแดนผิดกฎหมายจะได้มาจากการดำเนินกิจการธุรกิจในรูปแบบปกติหรือถูกกฎหมายแล้ว พบว่าเงินทุนบางส่วนโดยเฉพาะของกลุ่มผู้ค้ารายย่อยหรือชาวบ้านที่ไม่มีเงินทุนจากแหล่งธุรกิจอื่น มักจะมาจากการหยิบยืมมาจากหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาส่งเสริมการให้กู้ยืมเงินในลักษณะที่เรียกว่า Micro-finance อีกด้วย

งานศึกษาการค้าขายนอกระบบที่พรมแดนบังคลาเทศ-อินเดียชิ้นนี้เสนอว่า แม้ว่าการค้านอกระบบดังกล่าวจะเป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย แต่ทว่าก็เป็นสิ่งจำเป็นที่เอื้อให้ผู้คนที่ยากจนไร้หนทางทำมาหากินในรูปแบบที่เป็นทางการในพื้นที่ชายแดนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และความล้มเหลวของรัฐในการจัดการตอบสนองความต้องการพื้นฐานให้กับผู้ที่พรมแดนเหล่านั้นนั่นเอง ที่เป็นปัจจัยหลักในการผลักดันให้คนเหล่านั้นมุ่งเข้าสู่กิจกรรมนอกการควบคุมของกฎหมายมากขึ้น การเข้าไปมีส่วนในกิจการการค้าผิดกฎหมายได้ทำให้ผู้คนที่ชายแดนที่แต่เดิมมีรายได้ต่ำสามารถยกระดับวิถีชีวิต ในการหาซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกในครัวเรือน (ดู Jakkrit 2006a สำหรับกรณีเปรียบเทียบกับผู้ค้าขายข้ามแดนนอกระบบชาวลาว) และสามารถมีเงินทุนในการไปหาซื้อที่ดินและวัวควายเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาว

อีกด้วย นอกจากนี้ แม้ว่ารัฐหรือผู้คนจากภายนอกจะมองว่าการค้านอกระบบที่ชายแดนจะนำมาซึ่งความไม่สงบเรียบร้อยในพื้นที่พรมแดน แต่ในความเป็นจริงแล้ว Silker มองว่า ผู้คนที่เข้าร่วมในกิจการการค้าผิดกฎหมายดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นคนยากคนจนในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ของรัฐในท้องถิ่น นายทุนนักธุรกิจที่มีอำนาจ หรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในธุรกิจ มักจะทำทุกวิถีทางให้พรมแดนเป็นพื้นที่ที่มีความสงบเรียบร้อย และเอื้อต่อการทำมาค้าขายทั้งในรูปแบบที่ถูกและผิดกฎหมาย เพราะเมื่อใดที่พื้นที่ชายแดนดังกล่าวเกิดความขัดแย้ง การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจผิดกฎหมายก็ทำได้ยากยิ่งขึ้นมากกว่าในสภาวะปกติ ดังนั้นข้อสรุปที่ว่า การดำเนินการค้าขายนอกระบบที่พรมแดนจะนำมาซึ่งความขัดแย้ง ความไม่สงบเรียบร้อย และความไม่เสถียรของพรมแดนนั้นจึงเป็นข้อสรุปที่อาจไม่ถูกต้องเสมอไปนัก พรมแดนการค้าระหว่างบังคลาเทศกับอินเดียนี้เองได้ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจผิดกฎหมาย เป็นเสมือนเครือข่ายของผลประโยชน์ที่นำพาให้ผู้คนต่างกลุ่มต่างฐานะ และต่างสัญชาติพยายามหันหน้าเข้าหากันในการดำรงไว้ซึ่งสถานการณ์ของความเป็นปกติที่พรมแดน มากกว่าการก่อความวุ่นวายให้เกิดขึ้น เพราะนั่นย่อมหมายถึงการสูญเสียโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์จากความเป็นชายแดนอันห่างไกล ที่ความสนใจของอำนาจรัฐจากศูนย์กลางมักจะมองข้ามในยามที่มีความสงบเรียบร้อยนั่นเอง

ชุมชนการค้าชายแดนกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่น ภูมิภาค และภูมิภาค

นอกเหนือจากประเด็นการค้านอกระบบกับรูปแบบการควบคุมจัดการเศรษฐกิจที่พรมแดนแล้ว ประเด็นของการบูรณาการเศรษฐกิจท้องถิ่นที่ชายแดน เข้ากับการรวมกลุ่มหรือการจัดการพื้นที่เศรษฐกิจที่กว้างขึ้น เช่น ในระดับภูมิภาค ก็เป็นหัวข้อที่นักวิชาการชายแดนศึกษาให้ความสนใจ มีการอภิปรายถึงมุมมองของนักวิชาการในการมองปรากฏการณ์การผนวกการค้า

ที่ชายแดนเข้ากับระบบภูมิภาค หรือเขตเศรษฐกิจข้ามแดน กับความสัมพันธ์ในการคงอยู่ของอำนาจรัฐและความเป็นรัฐชาติในช่วงแรก ๆ มุมมองดังกล่าวปรากฏขึ้นในลักษณะสองขั้วทางความคิดด้วยกัน กลุ่มแรกคือกลุ่มที่ตั้งฐานการมองพื้นที่ชายแดนผ่านกรอบการศึกษาเศรษฐกิจเสรีนิยมโลกาภิวัตน์ (Globalization neo-liberal economics) เช่น งานที่ว่าด้วย “รัฐภูมิภาค” และ “โลกไร้พรมแดน” ของ Ohmae (1993, 1999) และนักวิชาการอื่นๆ เช่น Teune (1992) และ Bailey (1988) ที่เสนอว่าความปรุโปร่งของพรมแดนที่มากขึ้นเป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายถ่ายเทของทุน แรงงาน นักท่องเที่ยวและข้อมูลข่าวสาร ความปรุโปร่งที่มากขึ้นนำมาซึ่งความสำคัญที่ลดน้อยถอยลงของเส้นพรมแดนรัฐชาติ และทำให้ขอบเขตทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เดิมที่ถูกล้อมกรอบไว้โดยอำนาจอธิปไตยของรัฐนั้นจางหายไปทุกที อีกกลุ่มคือ พวกที่เห็นแย้งว่าพรมแดนรัฐชาตินั้นยังไม่สูญสลายไป หากแต่ยังคงยืนหยัดในการทำหน้าที่เป็นปราการทางการเมืองที่เข้มแข็ง ในการขวางกั้นการไหลบ่าถ่ายเทของปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ (Walker 1999, Yeung 1998) ปราการของชายแดนที่ว่าแสดงให้เห็นได้จากการขาดความร่วมมือระหว่างบรรดารัฐในการสร้างเขตเศรษฐกิจร่วม การทำข้อตกลงทางการค้าเสรีที่มีอาหาหข้ออยู่ดีได้ในเวลาอันสั้น หรือแม้แต่การดำรงการปฏิบัติการทางจิตวิทยาและทางการเมืองของรัฐที่มีได้หยุดนิ่งหรือสูญสิ้นไปอย่างสิ้นเชิง (William and Smith 1983) แม้ว่าในวงการวิชาการที่ว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศ การมองในลักษณะขั้วตรงข้ามดังกล่าวนั้นก็ยังคงดำเนินต่อไป แต่กระนั้น ก็มียานจำนวนไม่น้อยที่เสนอภาพการมองอีกระดับหนึ่งซึ่งสามารถเสนอภาพของพื้นที่พรมแดนได้ดีกว่า กลุ่มงานในลักษณะใหม่นี้ตั้งอยู่บนความเข้าใจที่ว่า พรมแดนแต่ละแห่งย่อมมีลักษณะที่จำเพาะ (Border uniqueness) เป็นอาณาบริเวณพิเศษ เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในแง่ที่อำนาจจากส่วนต่างๆ สามารถเข้ามาแก่งแย่งแข่งขันในการช่วงชิงพื้นที่ได้ พื้นที่ชายแดนจึงเป็นที่พบปะของความหลากหลายในทุกๆ ด้าน (Anderson and

O'Dowd 1999) และนั่นเองที่เราจึงควรศึกษาทำความเข้าใจพื้นที่พรมแดนแต่ละแห่งเป็นรายกรณีไป งานกลุ่มนี้เสนอว่าพรมแดนเป็นได้ทั้งกำแพงทางการค้าและโอกาสทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการศึกษาทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและผู้คนสองฟากฝั่งพรมแดน ความทะลุมปรุปร่งของพรมแดนนั้น ไม่ได้เกิดจากระบบโลกาภิวัตน์ในระบบโลกเท่านั้น หากแต่เกิดจากการปะทะประสานในระดับท้องถิ่นเองด้วย (Williams, Balaz, and Bodnarova 2001) และนั่นเองที่เราควรจะทำความเข้าใจพื้นที่เสียตทาน (Tension space) ในระดับท้องถิ่นดังกล่าว เพื่อที่จะสามารถระบุถึงความทะลุทะลวงและความสิ้นไหลที่ชายแดน (Ratti 1993) มากกว่าที่จะอธิบายจากปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ข้ามชาติแต่เพียงอย่างเดียว

งานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของการค้าที่ชายแดนประเทศสโลวเกีย อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค และการจัดระบบการควบคุมการเคลื่อนไหวทางการค้าผ่านแดนของ Williams, Balaz และ Bodnarova (2001) เป็นงานชิ้นหนึ่งที่ต้องการทำความเข้าใจการแย่งชิงทางเศรษฐกิจ ผ่านทางการมองความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งในระดับรัฐและระดับของปัจเจกที่ท้องถิ่นชายแดน ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นภูมิภาคทางเศรษฐกิจ และวิเคราะห์ออกมาในรูปแบบของการระบุ “ผู้ชนะ-ผู้แพ้” (Winners-Losers) ในการลงนามความสัมพันธ์ทางการค้าดังกล่าว จากการศึกษเปรียบเทียบพื้นที่ชายแดนต่าง ๆ ของสโลวเกีย งานชิ้นนี้ชี้ว่าอัตราการแลกเปลี่ยนและการลงทุนที่ต่างกันในแต่ละพื้นที่พรมแดนนั้น นำมาซึ่งการผนวกระบบการค้าท้องถิ่น และผู้คนทำการค้า เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจภูมิภาคแบบตลาดเสรีอย่างไม่เท่าเทียม และนำมาซึ่งการสร้างความเป็นชายขอบให้เกิดขึ้นกับชุมชนหรือผู้คนกลุ่มหนึ่ง ในบริบทพื้นที่ที่มีการเสียเปรียบทางการค้านั้น รัฐเองมักจะละเลยที่จะเข้าไปสนับสนุนให้เกิดระบบการค้าที่สมดุลขึ้นหรือละทิ้งในการผลักดันให้พื้นที่เหล่านั้นสามารถดำรงประโยชน์อยู่ได้ในสภาวะของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่เศรษฐกิจบูรณาการในระดับภูมิภาค ดังนั้น

เราจึงไม่อาจมองข้ามความแข็งแกร่งหรืออ่อนแอของอำนาจรัฐในการเข้าไปจัดการชายแดนที่ซับซ้อนขยายระบบเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจตลาดเต็มตัวได้เลย ในที่นี้ รัฐเองยังเป็นตัวแปรสำคัญในการเชื่อมร้อยหรือผนวกพื้นที่ชายแดนให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกได้ และไม่ได้หมายความว่าเมื่ออิทธิพลของโลกาภิวัตน์หรือเศรษฐกิจภูมิภาคแผ่เข้ามายังพื้นที่ชายแดนแล้ว อำนาจรัฐจะสูญหายไป หรือแม้แต่ในประเด็นที่ว่า การเสื่อมสลายไปของอำนาจรัฐจะเป็นผลดีต่อการค้าเสรีที่ชายแดน เราก็ไม่อาจจะออกมาสรุปเช่นนั้นได้ สุดท้ายแล้ว งานชิ้นนี้พบว่า ความล้มเหลวและความบกพร่องของระบบการจัดการถ่วงดุลทางเศรษฐกิจข้ามแดนอย่างเป็นทางการโดยรัฐนี้เอง ที่เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ๆ นอกกระบบหรือนอกสถาบันที่เป็นทางการขึ้น ซึ่ง Williams, Balaz และ Bodnarova เรียกการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองรูปแบบ ทั้งที่เป็นระบบหรือเชิง “สถาบัน” (Institutional) และที่ไม่สามารถดำรงประโยชน์อยู่ได้ในระบบ จึงเกิดขึ้นเป็นระบอบเศรษฐกิจภาค “ปฏิบัติการ” (Practical) ระดับท้องถิ่นที่อยู่นอกเหนือสถาบันว่าเป็นสองหน้าของความเป็นพรมแดน (Double-faced nature of borders) ซึ่งการดำรงอยู่ร่วมกันของกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในและนอกกระบบดังที่ได้อภิปรายมาก่อนหน้านี้แล้วนั้น ก็ถือได้ว่าเป็น ภาพสะท้อนของการซ้อนทับที่ชัดเจนของความเป็น “สถาบัน” และการ “ปฏิบัติการ” ของการค้าชายแดนนั่นเอง

ต่อข้อถกเถียงที่ว่า โครงการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการส่งเสริมกิจกรรมการค้าข้ามพรมแดนนั้น จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงไปของอัตลักษณ์ของผู้คนที่ชายแดน ที่แต่เดิมมักเชื่อกันว่ามีลักษณะที่ยึดโยงกับความเป็นชาติ และแตกต่างจากผู้คนที่พม่าฝั่งพรมแดนหรือไม่ อย่างไร หรือในอีกนัยหนึ่งก็คือคำถามที่ว่าหากผู้คนที่พรมแดนปลูกสร้างจิตสำนึกใหม่ขึ้น เป็นจิตสำนึกที่มีความเป็นภูมิภาคข้ามพรมแดนมากขึ้นแล้ว อัตลักษณ์ของผู้คนเหล่านั้นที่แสดงออกถึงความเป็นคนของชาติจะเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปหรือ

ไม่นั้น งานของ Bucken-Knapp (2002) ที่ศึกษาพื้นที่พรมแดนการค้า และการพัฒนาเศรษฐกิจข้ามพรมแดนระหว่างเดนมาร์กกับสวีเดน เป็นงานที่นำเสนอแนวคิดในการตอบคำถามข้างต้น โดยการพยายามทำความเข้าใจการโอนย้ายถ่ายเท (Trade-off) ระหว่างอัตลักษณ์ความเป็นชาติ (National identity) ของผู้คน กับอัตลักษณ์ใหม่ที่เชื่อมโยงตนเองกับภูมิภาคทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดน (Cross-border regional identity) งานชิ้นนี้ตอบโต้กับงานที่เสนอว่าพรมแดนรัฐชาติจะค่อย ๆ สูญสลายไปเมื่อความเป็นภูมิภาคทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยไหลเข้ามาแทนที่ (Bailly 1988, Teune 1992) และการจางหายของพรมแดนและอำนาจรัฐดังกล่าวนี้เอง ที่ทำให้จิตสำนึกผู้คนที่พรมแดนปรับเปลี่ยนไป และสร้างอัตลักษณ์ใหม่ๆ ที่ไม่อิงอยู่กับความเป็นชาติอย่างที่เคย โดย Bucken-Knapp เสนอข้อค้นพบที่สอดคล้องกับงานของ Rosenau (1997) ที่ว่า ปัจเจกผู้คนที่ชายแดนที่เผชิญกับสภาวะการณ์ของการเปลี่ยนผ่านในการบูรณาการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจภูมินาคนั้น อาจจะมีทัศนะที่ปรับเปลี่ยนไป ในการมองธรรมชาติ ขอบเขต หรือความสำคัญสำคัญของชายแดนหรืออาณาบริเวณที่จำกัดของรัฐ หรือแม้แต่การมองว่าอัตลักษณ์ของตนเองและผู้อื่นเป็นเช่นไร ไปจนกระทั่งถึงการตั้งคำถามต่อการนิยามความเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง แต่กระนั้น แม้ว่าชุมชนข้ามชาติที่พรมแดนดังกล่าวจะเกิดขึ้นจริงได้ในไม่ช้า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชุดความสำนึกเดิมๆ ของความเป็นชาติหรือการตระหนักถึงความเป็นส่วนหนึ่งของรัฐเดิมจะจางหาย หรือถูกแทนที่จนหมดไปอย่างสิ้นเชิง นั่นก็คือว่า เราไม่อาจมองการเปลี่ยนผ่านในเชิงอัตลักษณ์ ในแง่ของชัยชนะของระบบคุณค่าหนึ่ง ที่มีต่ออีกระบบหนึ่งในแง่ที่เป็นความสัมพันธ์เชิงสัมบูรณ์ หากแต่ในความเป็นจริงแล้วผู้คนที่พรมแดนเหล่านั้น สามารถรับเอาแนวคิดและปรับใช้รูปแบบวิถีชีวิตที่หลากหลายที่สามารถอ้างอิงกับสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมืองในหลายๆ ระดับไปพร้อมๆ กันได้ Rosenau เสนอว่า ความรู้ความเข้าใจของคนที่พรมแดนนั้นสามารถพัฒนาขึ้นมา บนพื้นฐานของการอ้างอิงเชื่อมโยงกับความเป็น

ท้องถิ่น ความเป็นชาติ และความเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการข้ามชาติ โดยที่ไม่จำเป็นต้องละทิ้ง หรือตัดมโนสำนึกใดๆ ออกไปอย่างสิ้นเชิง ในงานชิ้นนี้จึงเสนอแนวคิดที่สำคัญบางประการในเรื่องของพหุอัตลักษณ์ อันเกิดจากการพัฒนาการค้าและเศรษฐกิจข้ามพรมแดน ซึ่งก้าวข้ามพ้นการถกเถียงเดิม ๆ ที่ตั้งอยู่บนแนวคิดขัดตรงข้ามระหว่างอัตลักษณ์ของความเป็นชาติ และการสลายตัวของอัตลักษณ์ดังกล่าวที่พ่ายต่อการพัฒนาภูมิภาคทางเศรษฐกิจข้ามแดนขึ้นมา แนวความคิดดังกล่าวนี้อาจจะไม่ใช้สิ่งใหม่เสียทีเดียวเมื่อเราย้อนกลับไปดูงานการศึกษาในแนวทางเดียวกันนี้ก่อนหน้านี้ เช่นงานของ William และ Smith (1983) ที่พูดถึงเรื่องของการสร้างและการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของผู้คนในหลาย ๆ รูปแบบด้วยกัน การมีอัตลักษณ์ที่หลากหลายนั้นเกิดจากความรู้ความเข้าใจ ในการเลือกปรับใช้อัตลักษณ์ที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับตำแหน่งแห่งที่ ต่างกรรมต่างวาระ หรือกับตัวแสดงที่หลากหลาย ซึ่งคนที่ขายแดนต้องปฏิสัมพันธ์ด้วย และรวมไปถึงจุดประสงค์ในการปฏิบัติการที่พรมแดนที่แตกต่างกันออกไปด้วยเช่นกัน

อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง กับมานุษยวิทยาของการค้าข้ามแดน

ในส่วนของการสำรวจพื้นที่และพรมแดนทางความรู้ด้วยการค้าข้ามแดนในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงนี้ เราอาจพบว่าม้งงานทางวิชาการสังคมศาสตร์จำนวนไม่มากนัก ที่ศึกษาเส้นทางหรือรูปแบบการค้าในพื้นที่พรมแดนหรือข้ามแดน ซึ่งถูกผลิตออกมาในสมัยอาณานิคมหรือในช่วงก่อนครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 งานของ John Christian (1940) ซึ่งศึกษาวิเคราะห์เส้นทางการค้าขายสู่เมืองจีนผ่านทางพม่าในบทความชื่อว่า Trans-Burma Trade Routes to China เป็นหนึ่งในงานไม่กี่ชิ้นที่อาจค้นหาค้นหาได้ งานชิ้นนี้นำเสนอถึงรายละเอียดของพื้นที่ ระยะทาง และรูปแบบของการคมนาคมเพื่อวิเคราะห์โอกาสทางการค้าในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงในยุคสมัยนั้นได้ดีพอสมควร ในขณะที่การศึกษาในช่วงหลัง เช่นงานของ Bekker (1967) แม้ว่าไม่ได้ลงรายละเอียด

ของเส้นทางการค้าในอดีตมากนัก แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าช่องทางการติดต่อสื่อสารระหว่างหน่วยชุมชนที่เด่นชัดที่สุดในแถบนี้ ก่อนการเข้ามาของนักเผยแผ่ศาสนา เจ้าอาณานิคมและการสร้างขอบเขตรัฐชาตินั้น คือช่องทางของการทำมาค้าขายทางไกล และนั่นเองที่เราควรพิจารณาว่าผู้ทำการค้าทางไกลเป็นเสมือนหนึ่งนักบุกเบิก ที่กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนไม่เพียงแต่สินค้าอาหาร แต่รวมไปถึงการเผยแพร่แลกเปลี่ยนอารยธรรมระหว่างกลุ่มชุมชนอีกด้วย บทความของ Ann Hill (1998) ที่ชื่อว่า Merchants and Migrants เป็นงานที่เข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์ของการค้าทางไกลในของชาวจีนยูนนานในช่วงก่อนการเกิดขึ้นของรัฐชาติแบบใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 19 งานชิ้นนี้ไม่เพียงแต่เป็นงานที่ให้ภาพกว้างของเครือข่ายการค้าขายทางไกลในระดับภูมิภาค ที่เกิดขึ้นจากคาราวานการค้าชาวยูนนานซึ่งสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่ทิเบตลงมาถึงคาบสมุทรทางตอนใต้ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น หากแต่ยังได้อธิบายปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อลักษณะการค้าประเภทและการกระจายตัวของสินค้า ตลอดจนไปถึงรูปแบบการจัดโครงสร้างของกลุ่มคาราวานสินค้าอีกด้วย แต่ที่เหนือไปกว่านั้น Hill ได้พยายามที่จะเชื่อมโยงให้เห็นว่า การค้าทางไกลในยุคสมัยดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการเกิดขึ้น คงอยู่ และการเสื่อมถอยไปของอำนาจทางการเมืองของเจ้าเมืองท้องถิ่น งานศึกษาการค้าทางไกลเชิงประวัติศาสตร์ชิ้นนี้จึงเป็นงานที่ให้ภาพของเศรษฐกิจการค้าในเมืองในยุคก่อนการเกิดขึ้นของพรมแดนรัฐชาติแบบใหม่ได้เป็นอย่างดี ข้อเสนอหลัก ๆ ที่น่าสนใจของ Hill ได้แก่ ระบบการเก็บภาษีและค่าผ่านทางจากการค้าทางไกลนั้น นำมาซึ่งหลักประกันอำนาจให้กับผู้ปกครองของกลุ่มกะฉิ่นในระบบการเมืองรัฐฉาน ในขณะที่บริเวณสิบสองปันนาเองแม้ว่าจะมีการค้าขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน แต่ด้วยอิทธิพลที่แข็งแกร่งของจีน จึงทำให้ผู้นำไตในยุคนั้นมีบทบาทในเรื่องของการค้าขายอยู่อย่างจำกัดมาก ส่วนในกรณีของหลวงพระบางซึ่งมีศักยภาพทางการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่อยู่ในระดับต่ำนั้น การพึ่งพิงสินค้าจากผู้ค้าขายทางไกล

จึงมีมากเมื่อเทียบกับเชียงใหม่ ซึ่งมีระบบการเกษตรที่กว้างขวางออกไปตาม
ลุ่มน้ำปิง และทำให้ต้องพึ่งพากลุ่มพ่อค้าคาราวานไม่มากเท่า นั้นย่อมหมายถึง
ว่าการค้าทางไกลไม่ค่อยมีบทบาทมากนักในการสร้างฐานอำนาจและความ
มั่งคั่งให้กับเจ้าเมืองแถบล้านนาเมื่อเทียบกับล้านช้าง สำหรับในช่วงปลาย
ศตวรรษที่ 19 ที่ความพยายามในการระบุเส้นพรมแดน และการควบคุมการ
เดินทางข้ามแดนเริ่มปรากฏให้เห็นบ้างแล้วนั้น ทว่ากระบวนการการค้าทางไกล
ก็ไม่ได้หยุดหายไปมากนัก และอาจเป็นช่วงที่เราเรียกได้ว่า แผนที่ทางการค้า
ทางไกลแบบเดิมซ้อนทับกับแผนที่รัฐชาติแบบใหม่ได้ (Chiranan 1989)

ในส่วนของงานการศึกษาสังคมการค้าร่วมสมัยในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง
งานที่สำคัญชิ้นหนึ่ง คือ *Where China Meets Southeast Asia* ซึ่ง Grant
Evans, Christopher Hutton, และ Kuah Khun Eng ร่วมกันเป็นบรรณาธิการ
(ดู Evans, Hutton, and Eng 2000) จุดหลักของหนังสือเล่มนี้คือการคิดสรร
งานศึกษาประเด็นทางสังคมในพื้นที่พรมแดนของประเทศต่างๆ ในภาคพื้น
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มาบรรจบกับพรมแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน
โดยศึกษาวิเคราะห์สภาวะการเปลี่ยนผ่านของผู้คนที่พรมแดนในช่วงเวลาที่มี
การพูดคุยยกย่องถึงการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของจีน และประเทศกำลัง
พัฒนาในแถบเอเชีย ก่อนจะเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจเอเชียที่เริ่มขึ้นจาก
ประเทศไทยในราวๆ กลางปี 1997 ท่ามกลางสภาวะการณ์ของการตื่นตื่น
หลงใหลไปกับการขยายตัวของตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
อย่างรวดเร็ว และการสรรหาถ้อยคำมาอธิบายปรากฏการณ์ของโอกาส
ในการลงทุนพัฒนาธุรกิจและสาธารณูปโภคที่มีอยู่อย่างไม่จำกัด ซึ่งคาดว่า
ในไม่กี่ปีต่อมาจะมีพลวัตและสามารถขับเคลื่อนตัวไปได้เอง (Dynamic and
free-wheeling) ในเวลาเดียวกันนี้เอง บทความหลายชิ้นใน *Where China
Meets Southeast Asia* ได้ข้ามพ้นวาทกรรมของการสรรเสริญเอยจนถึงการ
รวมตัวทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหนึ่งเดียวของภูมิภาค แต่ชี้ให้เห็นถึง
ผลกระทบในเชิงลบที่เกิดขึ้นทางสังคม อันเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์

ของความสัมพันธ์ทางเครือข่ายสังคมที่ไม่เท่าเทียม ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ความซับซ้อนของเงื่อนไขที่ต่างกันทางเศรษฐกิจ ตลอดจนปัจจัยเพศสภาพ นอกจากนี้ ความล้มเหลวของการควบคุมจัดการเศรษฐกิจของรัฐเองอย่างเป็นระบบและโปร่งใสที่พรมแดน เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงความบกพร่องของการวางแผนและปฏิบัติงานจากส่วนกลาง โดยเฉพาะในกรณีของจีนในมณฑลยูนนานและกว๋างซีซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจหลัก ซึ่งทั้งหมดทั้งสิ้นผลักและดึงให้ผู้คนสามารถฉวยใช้โอกาสทางเศรษฐกิจได้ไม่เท่าเทียมกัน ปัจจัยทางสังคมที่พรมแดนเหล่านี้เอง คือประเด็นที่ผู้สนับสนุนเศรษฐกิจข้ามพรมแดนแบบโลกาภิวัตน์กระแสหลัก หรือผู้ตัดสินใจนโยบายการค้าขายแดนจากส่วนกลางมักจะมองข้ามหรือละเลยที่จะนำมาทำความเข้าใจอย่างแท้จริง

Hinton (2000) ชี้ถึงลักษณะสำคัญประการหนึ่งของทุนนิยมในเศรษฐกิจการค้าข้ามแดนว่า แม้ว่าการค้าข้ามแดนส่วนหนึ่งจะเป็นการค้าในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการเสียมาก และเพราะด้วยข้อจำกัดของการตรวจตรา ควบคุมโดยอำนาจรัฐที่พรมแดนอันทอดยาวและโปร่ง ทำให้มีการปฏิบัติการทางการซื้อขายที่ไม่ได้มีการบันทึกไว้อย่างเป็นทางการ และนั่นก็หมายถึงการที่ไม่สามารถเรียกเก็บภาษีเข้ารัฐได้นั่นเอง แต่ถึงกระนั้นแล้ว Hinton ก็ไม่เห็นด้วยกับความพยายามที่จะจำแนกแยกส่วนการศึกษาเศรษฐกิจการค้าข้ามแดนที่ไม่เป็นทางการออกจากการค้าที่เป็นทางการอย่างสิ้นเชิง เพราะในความเป็นจริงแล้วลักษณะการค้าทั้งสองแบบไม่ได้ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นขั้วตรงข้ามแต่อย่างใด แต่ทว่าผสมผสาน ซ้อนเหลื่อมกันอยู่อย่างแทบจะหาช่องว่างระหว่างกันไม่ได้เลย (Seamlessly integrated) และแม้แต่ระบบวัฒนธรรมที่หนุนหลังทุนนิยมเองก็ไม่ได้มีลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวและ/หรือหยุดนิ่งตายตัว แต่ดำเนินไปในบริบททางความสัมพันธ์ทางสังคมที่ต่างกัน เช่น การเลือกใช้ความสัมพันธ์ทางการค้าที่เรียกว่า กว๋านซี (Connection) ในระบบการทำธุรกิจข้ามแดนของคนจีนแผ่นดินใหญ่และไต้หวัน ในขณะที่ Hinton

ให้ความสนใจกับวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการค้าข้ามแดนทางตอนใต้ของจีน Kuah Khun Eng (2000) เลือกที่จะมองความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชายแดนดังกล่าวผ่านทางโครงสร้างอำนาจและการจัดการองค์กรทางการเมือง Kuah ศึกษาการเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการพื้นที่ชายแดนในระดับต่างๆ ขององค์กรปกครองไม่ว่าจะเป็นจากส่วนกลาง ในระดับมณฑล และระดับท้องถิ่นทางพรมแดนตอนใต้ของจีน ที่เป็นผลมาจากการเปิดประตูการค้าและการจัดการธุรกิจข้ามแดน โดยพยายามทำความเข้าใจอิทธิพลทางการเมืองในระดับต่างๆ ที่เข้ามาแทรกแซงและมีผลต่อการปฏิบัติการค้าเหล่านั้น ตลอดจนการปะทะ ประนีประนอม และการปรับตัวขององค์กรปกครองส่วนต่างๆ ซึ่ง Kuah เรียกรวมนๆ ว่าเป็นกระบวนการของการต่อรองทางนโยบาย (Negotiating policies) ซึ่งการต่อรองทางนโยบายและการปรับตัวในภาคปฏิบัติงานขององค์กรปกครองในระดับต่างๆ นี้เอง ที่เป็นปัจจัยหลักที่ Kuah มองว่านำมาซึ่งความสำเร็จในการดำเนินการจัดการพื้นที่การค้าชายแดนที่เปิดตัวขึ้นใหม่ และอาจจะยังไม่มีเสถียรภาพเท่าที่ควร Kuah เสนอว่าในบริบทของจีนตอนใต้ พื้นที่ชายแดนยังคงเป็นอาณาบริเวณที่มีความอ่อนไหวทางการเมืองอันเป็นผลมาจากสภาพภูมิรัฐศาสตร์ และนั่นเองเป็นคำตอบว่าเหตุใดรัฐบาลกลางจึงยังคงต้องเฝ้าจับตาดูอย่างใกล้ชิด รัฐบาลมณฑลและรัฐบาลท้องถิ่นสามารถเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการลงทุนและการพัฒนานโยบายการค้าข้ามแดนได้ในช่วงที่มีความสงบเรียบร้อยทางการเมือง แต่เมื่อมีสถานการณ์ความตึงเครียดเกิดขึ้นตามรอยตะเข็บชายแดน การส่งเสริมการค้าและการลงทุนจะถูกเลื่อนหรือระงับไว้ชั่วคราว ซึ่งนั่นก็อาจกล่าวได้ว่า จริงๆ แล้วรัฐบาลกลางยังคงมีอำนาจในการจัดการสูงสุดในการจัดการพื้นที่ชายแดนอันห่างไกลอยู่นั่นเอง

แม้ว่าข้อเสนอหลักในงานชิ้นนี้ของ Kuah จะเป็นข้อเสนอที่ไม่มีอะไรใหม่มากนัก ในแง่ที่มองความสัมพันธ์ในองค์กรรัฐหลายระดับต่อการกำหนดท่าทีและวิธีปฏิบัติต่อการค้าที่ชายแดน แต่ก็มีประเด็นปลีกย่อยที่ก็น่าสนใจ

กว่าในเชิงการศึกษามานุษยวิทยาของวัฒนธรรมชายแดน เช่น การฟื้นฟูสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนที่อาจเจือจางลงไปในยุคที่มีความเข้มข้นในการจัดการควบคุมการค้าข้ามแดน แต่เมื่อมีการผ่อนปรนและเปิดเสรีทางการค้ามากขึ้น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชาติพันธุ์ที่มีมาแต่เดิมนั้นก็ได้รับการฟื้นฟูไปพร้อม ๆ กับการฟื้นตัวของการค้าข้ามแดน ซึ่งในแง่นี้ Kuah เสนอว่า นี่เองอาจเป็นช่วงเวลาที่กำลังจะได้ว่าพรมแดนได้กลายเป็น “พื้นที่แห่งการบูรณาการทางวัฒนธรรม” (An integrated cultural area) ขึ้นมาได้ด้วยปัจจัยผลักดันทางเศรษฐกิจ จากเดิมที่เคยกันขวางโดยเส้นขีดทางการเมืองมาก่อน เรื่องราวของการเปิด-ปิดพรมแดน ที่มีผลต่อการสูญสลายหรือการฟื้นฟูสายสัมพันธ์เครือญาตินี้ปรากฏชัดเจนกว่าในงานของ Chau Thi Hai (2000) ซึ่งศึกษากลุ่มคนชาวฮวา (Hoa) กลุ่มชาติพันธุ์ชาวจีนที่ปัจจุบันตั้งรกรากในเวียดนาม และได้ทำการค้าขายข้ามแดนตามแนวพรมแดนจีน-เวียดนาม ในช่วงต้นศตวรรษ 1980 เป็นต้นมา ภัยการเมืองและปัญหาความวุ่นวายทำให้ผู้คนต้องลี้ภัยข้ามพรมแดนรัฐชาติและพลัดพรากจากญาติพี่น้องอีกฝั่ง เช่นในกรณีของชาวฮวาจำนวนหนึ่งที่อพยพจากบ้านเกิดในประเทศเวียดนามไปยังแผ่นดินจีนในช่วงปี 1978-1979 แต่เมื่อความตึงเครียดและกิจกรรมทางการเมืองยุติลง ผู้ที่อพยพไปอยู่ในดินแดนใหม่ได้รับการอนุญาตให้กลับไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของตนได้ และเป็นที่มาของการใช้สายสัมพันธ์เครือญาติเดิมและความรู้จักพื้นที่ใหม่ ๆ ในการสร้างตัวผ่านทางการค้าขายส่งสินค้าข้ามแดน ตลอดจนรับข้อมูลข่าวสาร และสภาพการเปลี่ยนแปลงของตลาดจากญาติพี่น้องที่อยู่อีกด้านของเส้นพรมแดน อันเป็นข้อได้เปรียบที่เกิดขึ้นทางอ้อมจากการปิดและเปิดพรมแดนอันเนื่องมาจากความตึงเครียดทางการเมือง

นอกจากปัจจัยการอพยพลี้ภัยการเมืองอันนำมาซึ่งการเปิดพื้นที่ทางการค้าข้ามแดนใหม่ ๆ แล้ว ปัจจัยข้อได้เปรียบอีกประการหนึ่งสำหรับชาวฮวา จากการเปิดพรมแดนและการผ่อนปรนกิจกรรมทางการค้าหลังการปิดพรมแดนมานาน คือ ความว่างเปล่าของการควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

อย่างเป็นทางการที่ชายแดนในช่วงแรกของการเปิดประตู ด้วยเหตุที่ไม่มีกติกากฎการเมื่องมาบังคับการค้าขายแลกเปลี่ยน สภาพตลาดจึงถูกกำหนดด้วยกฎพื้นฐานของอุปสงค์-อุปทานของสินค้านั่นเอง และการค้าขายในรูปแบบดังกล่าวก็หนีไม่พ้นการประกอบธุรกิจบนความไว้วางใจ ระบบเครือญาติ ความซ้ำของพื้นที่ภูมิประเทศ และระบบการสื่อสารภาษาที่สามารถพูดคุยกันได้อย่างเข้าใจต้องแท้เสมือนเป็นพวกเดียวกัน ช่วงเวลาของการขาดการควบคุมการค้าโดยรัฐนี้เองที่ชาวฮวาได้ฉวยใช้ นำเอาข้อได้เปรียบของตนในฐานะผู้พลัดถิ่นเดิมที่มีเครือข่ายทางสังคมข้ามแดน สามารถสื่อสารได้ทั้งภาษาเวียดนามและภาษาจีนสำเนียงท้องถิ่น การแสดงออกถึงความเชื่อถือผู้ที่ทำการค้าด้วยโดยการยอมใช้ระบบเครดิต “ซื้อก่อน จ่ายทีหลัง” (Buy now, pay later) ตลอดจนความชำนาญเส้นทางในการเดินทางค้าขายตามรอยตะเข็บชายแดน มาเป็นข้อได้เปรียบในการสร้างความเชื่อถือและสร้างตัวตนที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นในฐานะล่ามแปลภาษา ไกด์ท้องถิ่น และพ่อค้าคนกลางในช่วงแรกๆ และพัฒนาตนเองจากโอกาสดังกล่าวไปสู่การเป็นผู้ว่าจ้างตัวแทนจำหน่าย และผู้ประกอบการขนส่งสินค้าข้ามแดนได้อย่างรวดเร็วในเวลาไม่กี่ปี

นอกจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติเดิมทางอีกฟากฝั่งของชายแดน และความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นใหม่กับชาวจีนท้องถิ่นในช่วงของการพลัดถิ่นของชาวฮวาแล้ว ชาวฮวาเองได้ขยายโอกาสและสร้างข้อได้เปรียบทางการค้าที่เหนือกว่ากลุ่มอื่นๆ โดยการสร้างความสัมพันธ์กับผู้แทนกลุ่มอำนาจรัฐในท้องถิ่น ซึ่ง Chau เรียกความสัมพันธ์ดังกล่าวว่าเป็นความสัมพันธ์แบบ “ผลประโยชน์ต่างตอบแทน” (Symbiotic Relationships) ซึ่งในงานชิ้นนี้ Chau อ้างว่าเป็นความสามารถเฉพาะหรือลักษณะพิเศษที่ชาวฮวามีมาแต่ไหนแต่ไร ผวนกับเครือข่ายบุคคลในระบบราชการเดิมที่เคยทำงานกับรัฐบาลเวียดนาม ทำให้การสร้างสายใยกับอิทธิพลทางการเมืองเพื่อประโยชน์ในทางการทำธุรกิจที่ชายแดนเป็นเรื่องที่ดำเนินไปโดยไม่ยากนัก นอกเหนือจากชนกลุ่มน้อย

ที่ชายแดนกับความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐที่ชายแดนซึ่งเป็นกรณีศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว พื้นที่ชายแดนยังเป็นอาณาบริเวณที่ปฏิสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรมได้ถูกเชื่อมโยงให้เห็นชัดเจนขึ้น ผ่านทางการออกเดินทางค้าขายทางไกลอีกด้วย งานของ Mika Toyota (2000) เป็นกรณีศึกษาที่ให้ภาพไปในลักษณะดังกล่าวที่ดีขึ้นหนึ่ง งานชิ้นนี้เข้าไปศึกษาการเดินทางและการสร้างเครือข่ายทางสังคมของกลุ่มคาราวานพ่อค้าชาวอาซาห์ และเปิดตัวโดยการเสนอว่า การพัฒนาเส้นทางและระบบโครงสร้างพื้นฐานทางการค้าที่เชื่อมต่อพื้นที่ชายแดนตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับพรมแดนทางใต้ของจีนนั้น แท้จริงแล้วไม่ใช่สิ่งใหม่ หากแต่เป็นการย้อนกลับไปตามรอยทางเดิมที่ผู้คนในท้องถิ่นได้ใช้ในการติดต่อสื่อสารและดำเนินการค้าขายแลกเปลี่ยนมาก่อนหน้าแล้ว และโดยเฉพาะสำหรับคนอาซาห์ เส้นทางทางการค้าขายไม่ได้เป็นเพียงแค่เส้นทางในการทำมาหากินเท่านั้น แต่ยังเสมือนเป็นเส้นทางของการก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ของตนเองที่เกิดบนบริบทของการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในภูมิภาคอีกด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจของงานชิ้นนี้ นอกเหนือจากการเสนอภาพรอยทางของการค้าของคนอาซาห์กับกลุ่มคนต่างๆ ข้ามพรมแดนแล้ว อีกประเด็นหนึ่งที่ Toyota ชี้ให้เห็นก็คือ ข้อเสนอที่ว่ากรมองสังคมอาซาห์ดั้งเดิมเป็นสังคมเกษตรกรรมและได้พัฒนาและก้าวสู่ความเป็นสังคมอาซาห์แบบใหม่ที่ยึดโยงกับระบบตลาดและการค้าขายนั้น เป็นข้อสรุปที่ละเลยการมองความสัมพันธ์ของชาวอาซาห์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ โดยการมองสังคมอาซาห์ผ่านการเดินทางค้าขายทางไกลในรูปแบบคาราวาน ประเด็นที่ Toyota เสนอในงานชิ้นนี้มีความน่าสนใจหลายประเด็น และมีความแปลกใหม่ในแง่ที่นำเอาการศึกษามานุษยวิทยาการค้าข้ามแดน มาได้เกี่ยวกับการอธิบายรูปแบบการเปลี่ยนผ่านของชุมชนสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสังคมการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การอิงกับระบบตลาดทุน เรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมในกลุ่ม

ชาติพันธุ์ไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางสังคมในชุมชนเอง เรื่องความเป็นหนึ่งเดียว และแยกขาดกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่ซับซ้อนขึ้น และในประเด็นวาทกรรมร่วมที่นักมานุษยวิทยาจำนวนหนึ่ง มักเสนอภาพเชิงลบในเรื่องผลกระทบทางสังคมต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกกระทำ อันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาค ในงานชิ้นนี้ Toyota ไม่ได้มอง การเปลี่ยนแปลงไปในแนวเส้นตรงหรือชั่วคราวแบบนั้น แต่กลับชี้ให้เห็น ว่าเมื่อมองผ่านพลวัตของระบบการค้าทางไกลดังกล่าวแล้ว จะพบความ เหลื่อมล้ำหรือข้อขัดแย้งกันของสังคมการผลิตเชิงเกษตรและสังคมการค้า เชิงตลาดของชาวอาข่ามาตั้งแต่ต้น Toyota เสนอว่า ในความเป็นจริง ชาวอาข่าเองได้ตระหนักถึงประเด็นข้อจำกัดและโอกาสทางเศรษฐกิจมานานแล้ว ด้วยเพราะว่าผลผลิตทางการเกษตรแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถตอบสนอง ความมั่นคงทางอาหารได้ และนั่นเอง ทำให้การเดินทางค้าขายเป็นอีกช่องทางหลักซึ่งไม่ใช่แค่ทางเลือก ในการดำรงชีพของชาวอาข่าควบคู่กับการผลิต เรื่อยมานานนับศตวรรษ และด้วยเหตุนี้ สังคมอาข่าจึงไม่ใช่เป็นการเปลี่ยน ผ่านรูปแบบทางสังคมจากเกษตรกรรมสู่ระบบตลาดในแนวทางเชิงเดียวที่มัก กล่าวอ้างกัน ส่วนในประเด็นของความเหลื่อมล้ำทางสังคมในชุมชนคนอาข่า นั้น จากการมองผ่านกิจกรรมการค้าทางไกลข้ามแดนนี้เอง Toyota ชี้ให้เห็นว่า การหาเลี้ยงชีพในรูปแบบคาราวานการค้าดังกล่าว นั้น เป็นการดำเนินกิจกรรม ที่ก่อให้เกิดความขำขันขำฉานในหมู่พ่อค้าในเส้นทางหรือพื้นที่การค้าที่แตกต่าง กันไป และจะมีการขยายพื้นที่ในการค้าขายออกไปเรื่อย ๆ ตามศักยภาพ ความเชี่ยวชาญ และเครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคมที่แต่ละกลุ่มมี นอกเหนือ จากการเดินทางไกลเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ในพื้นที่ห่างไกลความเจริญและอำนาจจากศูนย์กลาง กลุ่มคาราวานเองยังทำ หน้าที่เสมือนกับผู้ส่งข่าวสารโยงใยข้อมูลจากแดนไกลให้เชื่อมถึงกันได้อีกด้วย ดังนั้นจึงไม่แปลกที่ผู้ขายที่เป็นผู้ดำเนินการการค้าทางไกลนั้น นอกเหนือ จากการที่จะได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี และ

ครอบครองข้าวของเครื่องใช้อันหายากและมีราคาแล้ว คนเหล่านี้ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ในข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนมีความชำนาญในการติดต่อสื่อสารกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้อีกด้วย ในขณะที่ผู้ชายออกเดินทางไปไกลตามเส้นทางการค้า ผู้หญิงอาชาก็ต้องทำหน้าที่แม่และภรรยาเลี้ยงดูลูกหลานในยามที่สามีหรือพ่อของตนออกเดินทางไกลแรมเดือน ในยามที่ลูกหลานเติบโต เขาและเธอเหล่านั้นก็มีโอกาสในการได้รับการศึกษาที่มากขึ้น ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่มาจากเหตุผลเพราะความมั่งคั่งเท่านั้น หากแต่ว่าเครือข่ายทางสังคมที่กว้างขวางก็เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างโอกาสในการส่งบุตรหลานไปยังพื้นที่อื่น ๆ ที่ไกลออกไปจากอาณาบริเวณหมู่บ้านอีกด้วย และด้วยเหตุนี้เอง ที่เราจะพบว่าครอบครัวชาวอาชาก็ทำกิจกรรมการค้าทางไกลจะมีความแตกต่างจากครอบครัวที่ไม่ได้เข้าร่วมหรือเป็นผู้จัดการขบวนคาราวานสินค้า และเป็นสาเหตุว่าทำไมครอบครัวชาวอาชาก็ดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามแดนทางไกลจึงได้รับการยอมรับนับถือในหมู่บ้าน และมีอิทธิพลไม่เพียงแต่ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงทางสังคมและการเมืองในชุมชนอีกด้วย

ดังที่กล่าวมาข้างต้น เราอาจจะได้ประโยชน์จากงานชิ้นนี้ของ Toyota ในแง่ที่เป็นงานที่พยายามมองสาเหตุของการดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามแดนที่ไม่ใช่มาจากปัจจัยภายนอกหมู่บ้าน ที่นักมานุษยวิทยาการเมืองจำนวนหนึ่งมักจะนำมาวิเคราะห์การค้าขายข้ามแดน เช่น การเปิดพรมแดน การส่งเสริมนโยบายการค้าโดยรัฐ ภาวะอดอยากจากภัยสงครามกลางเมือง ซึ่งมักจะให้ภาพที่มีข้อจำกัดในแง่ที่มักจะเสนอว่า การพัฒนาที่เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอกดังกล่าวนั้นจะนำมาซึ่งผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่ขายแดนเสมอ ๆ Toyota แย้งว่าการมองดังกล่าวเป็นการสรุปที่ง่ายเกินไปในการสร้างภาพซ้ำปฏิบัติระหว่างคนกลุ่มใหญ่ที่มีอำนาจกับชนกลุ่มน้อยอันเปราะบางในบริบทนี้ นี่เป็นอีกข้อโต้แย้งหนึ่งที่เสนอว่า เมื่อมองผ่านการค้าข้ามแดนในรูปแบบคาราวานของชาวอาชาดังกล่าว เราจะเห็นถึงเครือข่าย

ทางสังคมที่มีความยืดหยุ่นและมีความสามารถในการปรับตัวสูง เครือข่ายที่ไม่เป็นทางการนี้เองสามารถใช้ช่องทางต่างๆ ในการแสวงหาประโยชน์จากปฏิสัมพันธ์ข้ามแดน ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ และข้ามระบอบคุณค่าทางสังคมแบบเดิมๆ ในการสร้างตัวตน ยกระดับสถานภาพทางสังคม และเพิ่มศักยภาพให้กับตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้ และด้วยเหตุนี้เอง เราจึงไม่ควรจะสรุปเอาอย่างง่าย ๆ ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ที่ชายขอบรัฐชาติเดิมจะต้องตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาเสมอไป การศึกษาพ่อค้าคาราวานชาวอาขานี้ชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายสังคมที่กว้างไกลนั้น มีส่วนอย่างมากในการช่วยให้กลุ่มคนเหล่านั้นสามารถดำรงพื้นที่ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของตนไว้ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วบนพื้นที่พรมแดน

ในความเป็นจริงแล้ว มิงงานการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ชายแดนประเทศลุ่มน้ำโขง กับการสร้างสายสัมพันธ์ทางการเมืองกับกลุ่มอำนาจรัฐท้องถิ่นมากมายและดูเหมือนว่าจะจะเป็นประเด็นหลัก ๆ ในบทสนทนาเรื่องการค้าชายแดนในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ในแง่นี้เราจะเห็นปฏิสัมพันธ์ทางการเมืองที่มีผลต่อการสร้างช่องทางแสวงหาผลประโยชน์จากระบบการค้าชายแดนระหว่างตัวแสดงต่างๆ มากขึ้น นอกเหนือไปจากการมองความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานในหลาย ๆ ระดับของรัฐเองดังกรณีงานของ Kuah Khun Eng (2000) ซึ่งได้อภิปรายมาก่อนหน้านี้แล้ว ทว่าในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ ที่รวบรวมงานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชายแดนในช่วงของการหลงใหลการเติบโตทางเศรษฐกิจในภูมิภาคเอเชียก่อนเกิดวิกฤตการณ์ มิงงานอีกชิ้นหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงช่องโหว่และความไม่โปร่งใสของระบบการควบคุมที่ชายแดน อันเป็นผลมาจากการใช้ความสัมพันธ์กับบุคคลวงราชการในท้องถิ่นเข้ามาเป็นช่องทางในการแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในพื้นที่ และนี่ดูเหมือนว่าจะจะเป็นข้อเสนอลักษณะหนึ่งที่ Where China meets Southeast Asia พยายามชี้ให้เห็นถึงความไร้ประสิทธิภาพและความลักลั่นของการมองระบบเศรษฐกิจภูมิภาคจากตัวเลขทางสถิติและนโยบายความร่วมมือ

ในภาพกว้าง งานที่น่าจะหยิบยกมาเป็นตัวอย่างที่ดีในส่วนนี้คืองานของ Andrew Walker (2000) ซึ่งเป็นการศึกษาช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจที่ชายแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศลาว อันเป็นผลมาจากการโครงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจภูมิภาคในรูปแบบของสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ในงานชิ้นนี้ Walker ได้แย้งข้อเสนอกีฬาการพัฒนากระบบเศรษฐกิจข้ามพรมแดน เช่นในกรณีของสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจนี้ เป็นการลดทอนอำนาจและอาจเป็นภัยต่อการจัดการของรัฐในการควบคุมพื้นที่ชายแดน โดยจากการศึกษาเครือข่ายและรูปแบบการค้าข้ามแดนที่เมืองห้วยทรายของลาวซึ่งมีแม่น้ำโขงทำหน้าที่เป็นเส้นเขตแดน “แบ่งกัน” ประเทศไทยตรงข้ามอำเภอเชียงของในจังหวัดเชียงราย Walker เสนอว่า เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าพัฒนาในรูปแบบสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจดังกล่าวนั้นได้นำมาซึ่งโอกาสในหลาย ๆ รูปแบบที่รัฐสามารถใช้ประโยชน์ในการเข้ามามีบทบาทในการควบคุมจัดการดูแลพื้นที่และระบบการค้าได้ และนั่นก็ขัดแย้งกับข้อเสนอที่ว่าอำนาจรัฐจะหดหายไปอย่างช้า ๆ เมื่อเศรษฐกิจภูมิภาคข้ามพรมแดนรัฐเข้ามาแทนที่ (Ohmae 1993) ดังนั้นการมองพื้นที่พรมแดนในช่วงเวลาดังกล่าวจึงอาจจะให้ภาพของความต่อเนื่องของระบบและตัวแทนอำนาจในการจัดการเดิม (Continuity) การแก่งแย่งแข่งขันของตัวแสดงใหม่ ๆ ที่อาจใช้โอกาสที่เกิดขึ้นจากระบบใหม่ และระหว่างหน่วยงานของรัฐเอง (Competition) และโอกาสและการพยายามที่มีมากขึ้นในการเข้าไปควบคุมดูแลระบบที่ชายแดนโดยอำนาจรัฐจากส่วนกลาง (Regulation) มากกว่าที่จะสรุปการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในในทำนองที่ว่า เป็นภาวะของการเปลี่ยนผ่านที่มีการโยกย้ายถ่ายเทของอำนาจและระบบ (Transformation) เกิดความร่วมมือกันของหน่วยงานทั้งระดับภูมิภาค ระดับรัฐ และท้องถิ่นโดยปราศจากความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ (Co-Operation) และการเปิดเสรีทางการค้าที่ลดการควบคุมจัดการและเน้นการไหลผ่านข้ามแดนอย่างง่ายดาย (Liberalization)

งานการศึกษาหลักอีกชิ้นหนึ่งของ Walker ที่ตั้งอยู่บนกรณีศึกษาเดียวกันนี้ แต่อาจจะขยายขอบเขตประเด็นและใช้วิธีการเขียนแบบชาติพันธุ์วรรณามาเป็นตัวหลัก ในการให้ภาพที่ชัดเจนขึ้นต่อข้อเสนอในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของระบอบการจัดการการค้าที่พรมแดน คือ งานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก (Walker 1997b) และส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในส่วนที่เน้นประเด็นพื้นที่การทำมาหากินของแม่ค้าชาวลาว ผู้ซึ่งค้าขายทางไกลข้ามพรมแดนแม่น้ำโขง (ดู Walker 1997a) และต่อมาได้ตีพิมพ์ออกมาเป็นหนังสือชื่อ *The Legend of the Golden Boat: Trade and Trade Regulation in the Borderland of China, Laos, and Thailand* (Walker 1999) ซึ่งในที่นี้เราอาจจะนำกลุ่มงานดังกล่าวมาอภิปรายร่วมกับงานการศึกษาในช่วงหลังได้ เช่นงานศึกษาบทบาทภาคการตลาดของหญิงชาวลาว ของ Kyoko Kusakabe (2004) และงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนการค้าทางเรือระยะไกลข้ามแดนไทย-ลาวของ Jakkrit (2005, 2006a, 2006b) งานของ Kusakabe ชิ้นนี้ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับงานชิ้นก่อนของเธอที่ศึกษาแม่ค้าขายปลีกรชาวกัมพูชาในตลาดการค้าของพนมเปญ (Kusakabe 2003) ในแง่ที่เสนอภาพของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของระบบตลาดที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการแบ่งงานกันทำระหว่างชายหญิง ตลอดจนมีอิทธิพลต่อการเลื่อนชั้นทางสังคมของผู้หญิงอันเป็นผลมาจากการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ในกรณีศึกษาบทบาทภาคการตลาดของหญิงชาวลาวชิ้นนี้ Kusakabe เข้าไปดูการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในครัวเรือนของการผลิตสินค้าสองกลุ่มคือกลุ่มผ้าฝ้ายทอมือที่ไชยะบูลีและกลุ่มจักสานกระติ๊บข้าวเหนียวที่แขวงคำม่วน จากการศึกษากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอันเป็นผลมาจากการเข้าสู่การผลิตเพื่อป้อนตลาดผู้ซื้อฝั่งไทยมากขึ้น Kusakabe ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการแปลงระบบเศรษฐกิจที่ชายแดนให้เป็นทางานั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการให้นิยามและรูปแบบของกิจกรรมการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งส่งผลให้การแบ่งงานกันทำระหว่างชายหญิง

ในครัวเรือนมีการปรับเปลี่ยนทั้งนี้ก็เพื่อสร้างโอกาสและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ขายแดนเอื้ออำนวยให้เกิดขึ้น ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่พรมแดนจึงมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ของครัวเรือนของปัจเจกที่สัมพันธ์กับระบบการผลิตในกรณีดังกล่าวนี้ได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงซึ่งแต่เดิมไม่มีโอกาสในการได้เดินทางออกมานอกหมู่บ้าน สามารถสร้างพื้นที่ของตัวเอง (Sense of Place) ใหม่ ที่อิงอยู่กับทั้งรูปแบบกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในบ้านและในระบบตลาดท้องถิ่นที่ขายแดน เป็นการยกระดับสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงให้มีพื้นที่ที่กว้างออกไปจากภาระหน้าที่ความรับผิดชอบที่แต่เดิมจำกัดอยู่แต่ในครัวเรือนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม กระบวนการปรับเปลี่ยนไปสู่การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการควบคุมพื้นที่ขายแดนที่เป็นทางการขึ้นนั้น ก็ไม่ได้มีส่วนส่งเสริมสถานภาพทางการตลาดแต่เพียงส่วนเดียว หากแต่ก็มีผลต่อกระบวนการกีดกันผู้หญิงบางกลุ่มในการเข้าสู่ตลาดในหลายรูปแบบด้วยเช่นกัน ในบางกรณีนั้นพบว่าผู้หญิงอาจจะต้องพึ่งพาผู้ชายมากขึ้นในการที่จะสามารถเข้าไปมีส่วนในภาคเศรษฐกิจข้ามพรมแดน และนั่นยิ่งทำให้บทบาทและสถานภาพทางการตลาดของผู้หญิงนั้นเปราะบางลงและไม่มั่นคงนั่นเอง

เช่นเดียวกับ Walker (1997a, 1997b, 1999, 2000) และ Kusakabe (2004) ที่เห็นแย้งกับข้อเสนองานของ Ohmae (1993) ที่ว่าการพัฒนาสู่ความเป็นทางการของระบบเศรษฐกิจและรูปแบบตลาดที่พรมแดน ตลอดจนกระบวนการของการเปิดเสรีของการค้าข้ามแดนนั้น จะมีผลทำให้อำนาจรัฐที่พรมแดนและอิทธิพลของความเป็นพื้นที่ขายแดนที่มีผลต่อผู้คนในท้องถิ่นลดน้อยถอยลงไป โดยที่ความเป็นรัฐและความเป็นท้องถิ่นจะถูกแทนที่โดยความเป็นภูมิภาคทางเศรษฐกิจนั้น กลุ่มงานการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่มองการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชายแดนของผู้ค้าทางเรือระยะไกลชาวลาว ของ Jakkrit (2005, 2006a, 2006b) ก็เหมือนเป็นอีกเสียงหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของกลุ่มอำนาจในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นของ

หน่วยงานรัฐและของกลุ่มคนท้องถิ่น ที่ไม่ได้สูญเสียไปเสียทั้งหมด ตลอดจนชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ชายแดนดังกล่าวนั้น ควรจะได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นพื้นที่ของการต่อรอง ช่วงชิงนิยามในการแสวงหาอำนาจและการควบคุมที่การเมืองในทุกระดับตั้งแต่ระดับอนุภูมิภาคเหนือรัฐ ระดับระหว่างรัฐ ภายในรัฐเอง หรือแม้แต่ระดับชุมชนต่างถูกผสมผสานรวมเข้าไว้ในพื้นที่ทางการค้าที่ชายแดน ความสลับซับซ้อนในการต่อรองหลากหลายระดับดังกล่าวนี้ถูกนำมาผนวกเข้ากับประสบการณ์ที่พรมแดนในชีวิตประจำวันอย่างแยกไม่ออกไม่ว่าจะเป็นทางความสัมพันธ์ทางการค้า การเมืองท้องถิ่น วัฒนธรรมความเชื่อตลอดไปจนถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมของชุมชนการค้าข้ามพรมแดนแม่น้ำโขง ซึ่งกระบวนการต่อรองแย่งชิงดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนว่าลักษณะจำเพาะของพื้นที่ชายแดนไม่ได้ถูกเบียดขับ หรือกดทับจากกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจภูมิภาคเสมอไป หากแต่มีการตอบโต้จากพลังท้องถิ่นผ่านทาง การประสานความร่วมมือผ่านความสัมพันธ์ส่วนตัว การติดสินบน การลักลอบค้า การรื้อฟื้นวัฒนธรรมพิธีกรรมใหม่ ๆ การเปิดรับข้อมูลข่าวสาร และการติดต่อเชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ตลอดจนการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพและการแสวงหาอาชีพใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของนโยบายและการปฏิบัติการทางเศรษฐกิจในระดับอนุภูมิภาคได้เป็นอย่างดี

บทสรุป: พลวัตการค้าชายแดนกับประเด็นอื่นๆ ในการสร้าง/สลายเส้นพรมแดน

นอกเหนือจากประเด็นที่ได้นำเสนอมาข้างต้น ในส่วนที่มีการศึกษาและถกเถียงกันมากในบรรดานักมานุษยวิทยาการค้าชายแดน และนักสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ ที่สนใจพื้นที่เศรษฐกิจพรมแดน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการดำเนินกิจกรรมการค้าอันกระบวน อำนาจเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการค้า บทบาทของผู้หญิงในเศรษฐกิจชายแดน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมข้ามแดน หรือปัญหาอันเกิดจากการจัดการ

ระบอบการค้าโดยรัฐแล้ว ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ถูกมองข้ามหรือมีการให้ความสนใจที่จะเข้าไปศึกษาน้อยมาก หากแต่อาจจะมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในอนาคตอันใกล้นี้ ประเด็นเหล่านี้ได้แก่ เรื่องของการเดินทางขนส่งกับมาตรการที่เปลี่ยนไปเมื่อระบบเศรษฐกิจที่พรมแดนเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นภูมิภาคมากขึ้น (เช่นงานของ Button 1985) หรือเรื่องของการมองเศรษฐกิจชายแดนที่ไม่เพียงแต่จำกัดการมองอยู่ที่ “การค้าชาย” เท่านั้น หากแต่ให้ความสนใจที่มากขึ้นกับ “การจับจ่าย” ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการทำความเข้าใจพฤติกรรมการบริโภคที่เปลี่ยนไป อันเป็นผลมาจากการรับรู้ข้ามแดน หรือมาตรการทางภาษีที่มีส่วนในการกำหนดแนวโน้มในการจับจ่ายข้ามแดนของคนสองฟากฝั่งพรมแดน (ดู Bygvrá 1998) แนวทางหรือประเด็นที่มักจะไม่ค่อยมีผู้ทำการศึกษามากนักอีกอันหนึ่ง คือ การนำเอาตัวสินค้าหรือกลุ่มสินค้าหนึ่งใดมาเป็นตัวตั้งในการมองการเดินทางข้ามพรมแดน มีงานการศึกษาการค้าชายแดนจำนวนไม่น้อยที่ให้ความสำคัญกับตัวบุคคลที่ขนส่งแลกเปลี่ยนสินค้า หากแต่ละเลยที่จะมองในเรื่องของการให้คุณค่าและมูลค่าของสินค้านั้นๆ โดยกลุ่มผู้คนที่แตกต่างหลากหลาย หรือการเปลี่ยนแปลงของมูลค่าและคุณค่าเมื่อสินค้าข้ามพรมแดนจากพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจหนึ่งไปสู่อีกพื้นที่หนึ่ง (เช่น Little 2002, 2007) นัยยะของต้นทางการผลิตไปจนถึงจุดหมายปลายทาง และผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องนั้น ย่อมจะสะท้อนภาพบางอย่างของความแตกต่างระหว่างสองพื้นที่ชายแดนที่ประชิดติดกัน ในที่นี้ยังไม่ต้องพูดถึงว่ากระบวนการต่อรองทางอำนาจและความสัมพันธ์ของผู้คนที่ชายแดน ไม่ว่าจะเป็นผู้ผลิตหรือขายส่งสินค้า ผู้อุปโภคบริโภคสินค้าในท้องถิ่น ผู้ค้าขายขนส่งข้ามแดน เจ้าหน้าที่ควบคุมการค้าและภาษีอากร ซึ่งประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้คนเหล่านี้ มักจะวนเวียนไม่พ้นเรื่องของมูลค่าและปริมาณของสินค้านั้นเมื่อข้ามพรมแดนอยู่ตลอดเวลา (ดู Appadurai 1986) นอกจากนี้ ประเด็นของการค้าข้ามแดนก็อาจจะมีความสัมพันธ์โยงใยกับประเด็นเรื่องการอพยพย้ายถิ่นไปด้วยในเวลาเดียวกัน ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลง

นโยบายในเรื่องของการควบคุมการอพยพย้ายถิ่น จึงอาจจะนำมาซึ่งการอธิบายผลกระทบต่อการค้าข้ามแดนได้เช่นกัน (Peberdy 2000) ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ทวีความสำคัญและมีความเด่นชัดมากขึ้น ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจชายแดนมีการเปลี่ยนโฉมหน้าไปสู่การจัดการรูปแบบที่เป็นทางการ อาศัยมาตรการทางเศรษฐกิจแบบตลาด และการผนวกระบบการค้าท้องถิ่น เข้ากับความเป็นภูมิภาคทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น เพราะในขณะที่เศรษฐกิจชายแดนมีการ “เปิดเสรี” มากขึ้นนั้น รัฐเองก็พยายามที่จะเข้าไปแสดงอำนาจทางการเมืองในการควบคุม และจัดเก็บรายได้มากขึ้นตามไปเช่นกัน ในการทำความเข้าใจการสร้างและสลายเส้นแบ่งพรมแดนนั้น นักมานุษยวิทยาการค้าชายแดนจึงไม่ควรจำกัดตนเองอยู่กับประเด็นเดิม ๆ ที่มีการศึกษากันอย่างมากมาแล้ว หากแต่ควรแสวงหาช่องทางใหม่ ๆ ในการที่จะสะท้อนความเปลี่ยนแปลงที่หลากหลาย อันเกิดขึ้นกับพื้นที่พรมแดนได้อย่างทันท่วงที และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- Anderson, J., and L. O'Dowd. 1999. "Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance," *Regional Studies* 33:593-604.
- Appadurai, A. 1986. "Introduction: Commodities and the Politics of Value". In Appadurai, A (ed.), *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bailey, A. 1988. "A Geopolitical Study of the Regio Genevensis". In Ivo D. Duchacek, Daniel Latouche, and Garth Stevenson (eds.), *Perforated Sovereignities and International Relations*. New York: Greenwood Press.
- Bekker, K. 1967. "Historical Patterns of Culture Contact in Southern Asia". In Bohannon, P. (ed.), *Frontiers and the Frontier Hypothesis in Beyond the Frontier. Social Progress and Cultural Change*. New York: The Natural History Press.
- Bourdieu, P. 1986. "Forms of Capital". In Richardson, J. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Bucken-Knapp, G. 2002. "Testing our Borders: Questions of National and Regional Identity in the Oresund Region," *Journal of Baltic Studies* 33:199-219.
- Button, K. J. 1985. "Transport Deregulation and Cross-border Trucking in North America," *Transportation Planning and Technology* 9:285-299.
- Bygvra, S. 1998. "The Road to the Single European Market as Seen through the Danish Retail Trade: Cross-border Shopping between Denmark and Germany," *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research* 8:147-164.

- Chau, T. H. 2000. "Trade Activities of the Hoa along the Sino-Vietnamese Border". In Grant Evans, Christopher Hutton, and Kuah Khun Eng (eds.), *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Chiranan, P. 1989. "Yunnan Trade in the Nineteenth Century: Southwest China's Cross-boundaries Functional System," *Asian Studies Monograph* 44. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- Christian, J. 1940. "Trans-Burma Trade Routes to China," *Pacific Affairs* 13:173-191.
- Coleman, J. 1988. "Social Capital in the Creation of Human Capital," *American Journal of Sociology* 94:95-121.
- Donnan, H., and T. Wilson. 1999. *Borders: Frontiers of Identity, Nation, and State*. Oxford and New York: Berg.
- Egbert, H. 2001. "Trader Tourism in the Transformation Process: Observations in Bulgaria between 1992 and 1996". In M. Stierle and T. Birringer (eds.), *Economics of Transition: Theory, Experiences and EU Enlargement*. Berlin: WWF.
- _____. 2006. "Cross-border Small-scale Trading in South-Eastern Europe: Do Embeddedness and Social Capital Explain Enough?," *International Journal of Urban and Regional Research* 30:346-361.
- Evans, G., C. Hutton, and K. K. Eng. 2000. *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Fish, M., and L. Edwards. 1989. "Shadow Trading by International Tourists in the Soviet Union," *Journal of Criminal Justice* 17:417-427.
- Flynn, D. 1997. "'We Are the Border': Identity, Exchange, and the State along the Benin-Nigeria Border," *American Ethnologist* 24:311-330.

- Hill, A. M. 1998. *Merchants and Migrants: Ethnicity and Trade Among Yunnanese Chinese in Southeast Asia*. Yale University Southeast Asia Studies Monograph 47. New Haven: Yale University Press.
- Hinton, P. 2000. "Where Nothing Is as It Seems: Between Southeast China and Mainland Southeast Asia in the "Post-Socialist" Era". In Grant Evans, Christopher Hutton, and Kuah Khun Eng (eds.), *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*, pp. 7-27. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Jakkrit, S. 2005. "From Wat Luang Port in Chiang Khong to the Night Smuggling in Luang Prabang: Negotiation of Transborder Trade under the Changing Mekong Border Riverscape," in *International Conference on Trans-border Issues in Mekong Region*. Ubon Ratchathani, Thailand: hosted by Ubon Ratchathani University.
- _____. 2006a. *Border Riverscape: Negotiating Space and Identity Construction of the Long-Distance River Traders under the Greater Mekong Subregional Trade Regime*. M.A. thesis, Chiang Mai University.
- _____. 2006b. "Border River Community 'At Large': Mobility and Identity Construction of the Long-distance Mekong Boat Traders," in *The regional seminar 'Regionalization of Development: Redefining Local Culture, Space and Identity in the Mekong Region*. Luang Prabang, Lao PDR.
- Kuah, K. E. 2000. "Negotiating Central, Provincial, and County Policies: Border Trading in South China". In Grant Evans, Christopher Hutton, and Kuah Khun Eng (eds.), *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Kusakabe, K. 2003. "Market, Class and Gender relations: A Case of Women Retail Traders in Phnom Penh," *International Feminist Journal of Politics* 5:28-46.

- _____. 2004. "Women's Work and Market Hierarchies along the Border of Lao PDR.," *Gender, Place & Culture* 11:581-594.
- Little, P. 2002. "The Global Dimensions of Cross-border Trade in the Somalia Borderlands". In A. G. M. Ahmed (eds.), *Globalisation, Democracy, and Development in Africa: Future Prospects*. Addis Ababa: Organization for Social Science Research in Eastern and Southern Africa.
- _____. 2007. "Unofficial Cross-Border Trade in Eastern Africa," in *The FAO workshop on "Staple Food Trade and Market Policy Options for Promoting Development in eastern and Southern Africa"*. FAO Headquater, Rome, Italy.
- MacGaffey, J. 1987. *Entrepreneurs and Parasites. African Study Series 57*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Megoran, N., G. Raballand, and J. Bouyjou. 2005. "Performance, representation and the Economics of Border Control in Uzbekistan," *Geopolitics* 10:712-740.
- Niger-Thomas, M. 2001. "Women and the Arts of Smuggling," *African Studies Review* 44:43-70.
- Ntseane, P. 2004. "Being a Female Entrepreneur in Botswana: Cultures, Values, Strategies for Success," *Gender & Development* 12:37-43.
- Nugent, P. 2002. *Smugglers, Secessionists and Loyal Citizens on the Ghana-Togo Frontiers: The Lie of the Borderlands Since 1914*. Oxford: James Currey.
- Ohmae, K. 1993. "The Rise of Region State," *Foreign Affairs* 72:78-87.
- _____. 1999. *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, revised edition. New York: HarperBusiness.
- Peberdy, S. 2000. "Mobile Entrepreneurship: Informal Sector Cross-border Trade and Street Trade in South Africa," *Development Southern Africa* 17:201-219.

- Polanyi, K. 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origin of Our Time*. New York: Rinehart.
- Polanyi, K., C. Arensberg, and H. Pearson. 1957. *Trade and Market in the Early Empire*. New York: Free Press.
- Portes, A. 1998. "Social Capital: Its Origin and Applications in Modern Sociology," *American Review of Sociology* 24:1-24.
- Portes, A., and J. Sensenbrenner. 1993. "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action," *American Journal of Sociology* 96:1320-1350.
- Ratti, R. 1993. "Spatial and Economic Effects of Frontiers: Overview of Traditional and New Approaches and Theories of Border Area Development". In R. Ratti and S. Reichman (eds.), *Theory and Practice of Trans-border Co-operation*. Basel: Helbing & Lichtenhahn.
- Rosenau, J. 1997. *Along the Domestic-Foreign Foreign Frontier*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sikder, M. J. U. 2005. "Livelihoods and Informal Trade at the Bangladesh Border," *Inter-Asia Cultural Studies* 6:432-445.
- Solomon, R. 1970. "Boundary Concepts and Practices in Southeast Asia," *World Politics* 23:1-23.
- Teune, H. 1992. "Multiple Group Loyalties and the Security of Political Communities". In Z. Mlinar (ed.), *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot: Avebury.
- Toyota, M. 2000. "Cross-Border Mobility and Social Networks: Akha Caravan Traders". In Grant Evans, Christopher Hutton, and Kuah Khun Eng (eds.), *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

- Walker, A. 1997a. "Women, Space, and History: Long-Distance Trading in North-Western Laos". In Grant Evans (ed.), *Lao Culture and Society*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- _____. 1997b. *Legend of the Golden Boat: Regulation, Transport and trade in North-Western Laos*. Ph.D. thesis, Australian National University.
- _____. 1999. *The Legend of the Golden Boat: Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- _____. 2000. "Regional Trade in Northwestern Laos: An Initial Assessment of the Economic Quadrangle". In Grant Evans, Christopher Hutton, and Kuah Khun Eng (eds.), *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Wallace, C., O. Shmulyar, and V. Bedzir. 1999. "Investing in Social Capital: The Case of Small-scale, Cross-border Traders in the Post-communist Central Europe," *International Journal of Urban and Regional Research* 23:751-770.
- William, C., and A. D. Smith. 1983. "The National Construction of Social Space," *Progress in Human Geography* 7:502-518.
- Williams, A., V. Balaz, and B. Bodnarova. 2001. "Border Regions and Trans-border Mobility: Slovakia in Economic Transition," *Regional Studies* 35:831-846.
- Yeung, H. W.-C. 1998. "Capital, State and Space: Contesting the Borderless World," *Transactions of the Institute of British Geographers* 23:291-309.